

VITA - DISCUSSION

AZ IDENTITÁS RÉGÉSZETÉNEK ELMÉLETI ALAPJAI

KONCZ ISTVÁN* – SZILÁGYI MÁRTON**

This study offers a brief review of the main research directions and issues in the archaeology of identity. Discussed here are the components of identity – meaning the statuses and roles that determine the individual's relation to, and membership in, a community as well as to other individuals, which are essentially the elements of social cohesion and social organisation – and its formation as well as the various options for categorisation and the modes of display through cultural memory and material culture.

Keywords: *identity, archaeological theory, social archaeology, representation*

Jelen tanulmány megkísérli röviden összefoglalni az identitásrégészet fő kutatási irányait és szempontrendszerét. Tárgyalja az identitás – értve ezalatt a státuszokat és szerepeket, amelyek meghatározzák az egyén viszonyát, kapcsolódását közösségekhez és más egyénekhez, melyek így lényegében a társadalom összetartó és szervező elemeit jelentik – elvi működésének, kialakulásának témakörét és csoportosítási lehetőségeit, valamint megértésének és kifejezésének módját a kulturális memórián és az anyagi kultúrán keresztül.

Kulcsszavak: *identitás, régészetelmélet, társadalomrégészet, reprezentáció*

Önmagát minden ember egyedinek, utánozhatatlannak és megismételhetetlennek tartja. Ez az alapja öntudatunknak, mellyel határozottan elkülönítjük magunkat világunk többi – élő és élettelen – szereplőjétől. Mindamellet a saját tulajdonságainkat, legyenek azok akár fizikai vagy szellemi jellemzők, más emberekben is felfedezzük, sőt keressük.¹ Önképünk kialakítása és átalakítása e két irányvonalon történik, identitá-

sunkat a hasonlóság és különbözőség kettőssége mentén építjük fel.

Az identitás, bár létezése magától értetődőnek tekinthető, önmagában egy nagyon nehezen definiálható jelenség.² Életünkben számos olyan identitással találkozhatunk, melyeket bár körülírni bonyolult, létük mégis egyértelműnek tűnik. Példának hozhatjuk a családjunkban elfoglalt helyzetünket, a munkahelyen, az iskolában, esetleg a lakóközösségünkben betöltött szerepeinket vagy akár nemi, vallási, politikai identitásainkat. Teljes joggal vetődhet fel a kérdés, hogy az identitásnak, e bonyolult pszichológiai, filozófiai, társadalmi fogalomnak a régészeti kontextusban való vizsgálata egyáltalán releváns-e, és ha igen, mennyire az.

[☞] A kézirat beérkezett: 2017. május 16.

* Koncz István. ELTE BTK Régészettudományi Intézet, 1088 Budapest, Múzeum krt. 4/b; fredgar22@gmail.com

** Szilágyi Márton. Universität Hamburg, Institut für Vor- und Frühgeschichtliche Archäologie, Edmund-Siemers-Allee 1, 20146 Hamburg; ELTE BTK Régészettudományi Intézet, 1088 Budapest, Múzeum krt. 4/b; szilagyimarton84@gmail.com

¹ INSOLL 2007, 3.

² DAVIDOVIC 2006, 11.

Tanulmányunk megírásának két fő mozgatórugója közül az egyik éppen az a tény, hogy az identitás régészete az utóbbi két évtizedben virágkorát éli mind az angolszász, mind a német kutatásban. Ezt számos monográfia, tanulmánykötet és esettanulmány tanúsítja, és a téma lassanként állandó visszatérője a nemzetközi régészeti diskurzusnak.³ A felfokozott érdeklődés egyik látványos megnyilvánulása a 2015-ben Glasgowban rendezett Európai Régészek Szövetségének (EAA) éves konferenciája volt, mely az identitás régészete köré szerveződött; 38 szekcióban közel 300 előadás vagy poszter készült, illetve hangzott el különböző régészeti korszakokból.⁴ Napjaink egyik legnépszerűbb kutatási irányzatáról – bár egyes identitásrégészettel kapcsolatos kérdésselvetések hangsúlyosan jelen vannak a magyar kutatásban – egyelőre nincs magyar nyelven megjelent áttekintő tanulmány, egyik célunk tehát az identitásrégészetet mint szempontrendszer, annak lehetőségeit, korlátait felvázolni, valamint az identitást mint lehetséges régészeti jelenséget bemutatni.

További motivációink kissé személyesebb jellegűek. Egyrészt a nemzetközi régészet elméleti irányzatainak a 20. század hatvanas évei óta tartó exponenciális jellegű fejlődése, másrészt ezzel összefüggésben az azóta megjelent szakirodalom elérhetővé válása a világháló által kínált szabad információáramlás következtében. Ezek hatására a magyar régészet olyan mennyiségű és minőségű új impulzussal szembesült az elmúlt bő egy-másfél évtizedben, mely számos területet gyökeresen átforgatott.

E sorok szerzői szerencsés módon már annak a generációnak a tagjai, amely pályája kezdetétől fogva különösebb nehézségek nélkül hozzáférhetett a legkülönbözőbb kutatási irányzatok szakirodalmához. Mindketten – doktori témánkból kifolyólag – olyan régészeti problémákkal foglalkozunk, melyek egymástól függetlenül az identitás régészetéhez vezettek el, mi több, néhány választ is innen kaptunk feltett kérdéseinkre.⁵ Úgy véljük, az identitásrégészet mint kutatási szempont felvázolásával segíthetjük régi

problémák, kérdések új szemszögből való megközelítését.

Feltétlenül meg kell jegyeznünk, hogy identitásformák régészeti szempontú kutatása meglehetősen behatárolt. Mivel az identitás – mint azt az alábbiakban megpróbáljuk bemutatni – egy komplex társadalmi, pszichológiai és részben filozófiai jelenség, melyet többek között biológiai, fizikai és mentális változók alakítanak, szembe-sülnünk kell azzal a ténnyel, hogy a különböző identitásformák csak részben kutathatók régészetiileg. Azonban mivel az identitás kialakítása, fenntartása és megváltoztatása az emberi viselkedés alapvető jellemzője, s az emberi viselkedés bizonyos elemei régészeti szempontból jól vizsgálhatók,⁶ így lehetőség nyílik egyes identitások régészeti kontextusban való értelmezésére is.⁷

Identitás és társadalom

Identitásoknak nevezzük azokat a státuszokat⁸ és szerepeket, melyek meghatározzák az egyén kapcsolódását a közösségekhez és más egyénekhez, a velük való viszonyát, azt hogy hogyan viselkednek bizonyos szituációkban, s így lényegében kijelölik az egyén világban betöltött helyét. Az identitások kialakulásának elsődleges mozgatórugója, hogy mindenki alapvetően olyan társat, társakat vagy csoportot keres magának, melynek tulajdonságait, értékrendjét, megnyilvánulását a sajátjához hasonlóként ítéli meg, vagy ahol érvényesülni tud. Ezeket a csoportokat – éppen a hasonlóságok miatt – bizonyos jellem-

³ DIAZ-ANDREU et al. 2005; BURMEISTER-MÜLLER-SCHIEFEL 2006; AMUNDSEN-MEYER-ENGEL-PICKERING 2011; INSOLL 2007; GORI-IVANOVA 2017. Az identitás kérdésköre felkerült a régészet előtt álló, nagy kihívásokat tartalmazó listára, melynek összeállítására széles körű nemzetközi felmérés alapján került sor. KINTIGH et al. 2014.

⁴ 21st Annual Meeting of the European Association of Archaeologists, Glasgow 2015, 2–5., September – a témával foglalkozó fő szekció címe „Reconfiguring identities”.

⁵ Jelen tanulmány PhD-disszertációink megírása során szerzett tapasztalatainkra, illetve azok eredményeire támaszkodik. SZILÁGYI 2015 és KONCZ 2017.

⁶ LAMOTTA-SCHIFFER 2001; SKIBO-SCHIFFER 2001.

⁷ Bár a régészet figyelme az utóbbi két-három évtizedben fordult az identitás kutatása felé, bizonyos identitásformák vizsgálata már ennél jóval korábban teret nyert a régészeti közbeszédben. Az identitásrégészet valójában több, egymástól részben függetlenül fejlődő elméleti irányzatot egyesít, így bár ezzel a megnevezéssel csak az utóbbi években találkozhattunk, az identitásrégészet kezdetei a huszadik század elejére nyúlnak vissza. Bizonyos értelemben a régészet a kezdetektől fogva az identitással, az élő és élettelen közötti kapcsolatokkal és összefüggésekkel foglalkozott. A szemlélet és a módszer, hogy ezt az összefüggést miképpen, milyen szempontok alapján (például etnikus alapon, nemi alapon, életkor alapján stb.) vizsgálták és mutatták meg, folyamatosan változott a régészet története folyamán, így nem mindig identitásként jelentek meg a tudományos szaknyelvben. GARDNER 2011, 11.

⁸ A magyar köznyelvben a státusz szó kissé átalakult értelemben sok esetben valamilyen előkelő, kiemelt társadalmi helyzetet jelent. A nemzetközi szakirodalomban azonban sokkal neutrálisabb jelentés társul hozzá. A „hatalom”, „társadalmi státusz” és „presztízs” kifejezések régészeti kontextusban való használatáról lásd SIKLÓSI 2004, 6–8; és SIKLÓSI 2013, 29–30.

zők összekötik, s egyben megkülönböztetik más csoportoktól.⁹

A közösséget alkotó elemek – legyen szó akár egyénekről, akár csoportokról – egymáshoz viszonyított kapcsolata tehát az identitásokkal írható le,¹⁰ melyek így lényegében a társadalom összetartó és szervező elemeit jelentik. Amennyiben a társadalmat egy egymással összetett kapcsolatban álló elemek (pontok) hálózataként fogjuk fel, úgy az identitások jelentik az összekötéseket (élek). Az identitások által létrehozott kapcsolatok és csoportok – és ezáltal a társadalom is – leegyszerűsítve az egyén, illetve a közösség szükségleteinek kielégítését szolgálják. Ezek nagyon széles skálán mozognak kezdve az alapvető fiziológiás szükségletektől (étel, víz, levegő stb.) a szociális igényeken át egészen az önmegvalósítás igényéig.¹¹ Térben és időben a különböző szükségletek eltérő hangsúllyal jelenhetnek meg,¹² így a kialakuló identitások jellege és mennyisége is változó.

Az identitás kialakulása

Az identitás egyrészt szabadon választható, mégis külső tényezők által befolyásolt; másrészt állandó, de egyben folyamatosan és dinamikusan változó.¹³ Szabadon választható, hiszen az egyén szabad akaratából dönthet, hogy milyen identitást vall magáénak, ám ezt a döntést sok minden korlátozza, így például a társadalmi szabályrendszer vagy fizikai, biológiai, esetleg környezeti adottságok. Az identitások dinamikus változása reakció a társadalmi, kulturális, technológiai stb. változásokra annak érdekében, hogy a társadalmi stabilitás fenntartható legyen.

Az identitások létrejöttében alapvető szerepet játszik a valakihez való hasonlóság vagy a valakitől való eltérés kihangsúlyozása. Az identitás, mely a latin *idem* (jelentése: ugyanaz) szóból származik, elsősorban ez előbbi jelent. Fontos azonban leszögezni, hogy identitásképző erővel

nem csak a hasonlóság, azonosság, hanem ellentéte, a másoktól való elkülönülési vágy is bír. Ez utóbbi írható le az alteritás¹⁴ kifejezéssel. Identitás kialakulásához bármilyen jellemző vezethet, amennyiben hosszú távon képes fenntartani egy csoport kohézióját, a tagok közötti összetartozás érzését.¹⁵

Ennek folyamata, az azonosítás (*identification*) olyan aktív emberi döntésekből áll, melyek két tengely, a „saját” vagy „én/mi”, illetve az „idegen” vagy „ti/ők” mentén mozognak. Egy ember saját magát vagy a hozzá hasonlókkal azonosítja, vagy éppen ellenkezőleg, a más tulajdonságokat mutatókkal szemben definiálja. Az előbbi, az *opting in* módszer lényege, hogy az egyén elfogadja a csoporthoz tartozás feltételeként annak céljait, normáit, viselkedési mintázatait és társadalmi szerepekkel kapcsolatos elvárásait. Az *opting out* módszer ennek ellentéte, amikor az egyén ezek elutasításával elkülöníti magát egy adott csoporttól.¹⁶

Az azonosítás egyéneket és szociális, gazdasági, politikai vagy egyéb alapon szerveződő csoportokat és egységeket köt össze emberek közötti interakciókon keresztül. Ez egy olyan külső és belső folyamatként írható le, melyben az identitást az emberek saját maguk számára alkotják, összehasonlítva magukat és másokat mind individuális, mind kollektív szinten, és amelyben önmagukat részben mások definíciója tükrében határozzák meg.¹⁷

Az identitás kialakulásában szerepet játszó tényezők két nagy csoportra különíthetők el: biológaira és társadalmira. Az ember egyaránt társadalmi és biológiai képződmény olyan megváltoztathatlan vagy csak részben megváltoztatható biológiai tulajdonságokkal (pl. bőrszín, hajszín, magasság stb.), amelyek fontos szerepet játszanak a társadalmi identitás létrejöttében.¹⁸ Mind a biológiai, mind a társadalmi tényezők szerepének súlyát azonban a társadalmi minták és szabályok határozzák meg.

Identitás és szerep

Az egyén élete folyamán számtalan különböző, akár egymással nehezen összeegyeztethető vagy

⁹ ROBERTS 2011, 86–88.

¹⁰ Hosszabb ideig fennálló, stabil kapcsolat lényegében elképzelhetetlen a viszonyt valamilyen módon szabályozó minta- vagy szabályrendszer kialakulása nélkül.

¹¹ A régészet szempontjából nagyon jól használható modellt (alapszükségletek – biztonság – szociális szükségletek – elismerés iránti vágy – az önmegvalósítás igénye) ad az emberi szükségletekre Abraham Maslow szükséglet-hierarchiája (Maslow-piramis). MASLOW 1943.

¹² A szükségletek fontossága rövid időn belül is drasztikusan megváltozhat, így például krízishelyzetben felértékelődhet az alapszükségletek kielégítése szemben például az elismerés iránti vágygal. Ez természetesen a közösség vagy egyén életében jelenlévő identitások átrendeződését is magával hozhatja.

¹³ MESKELL 2007, 29; GARDNER 2011, 12.

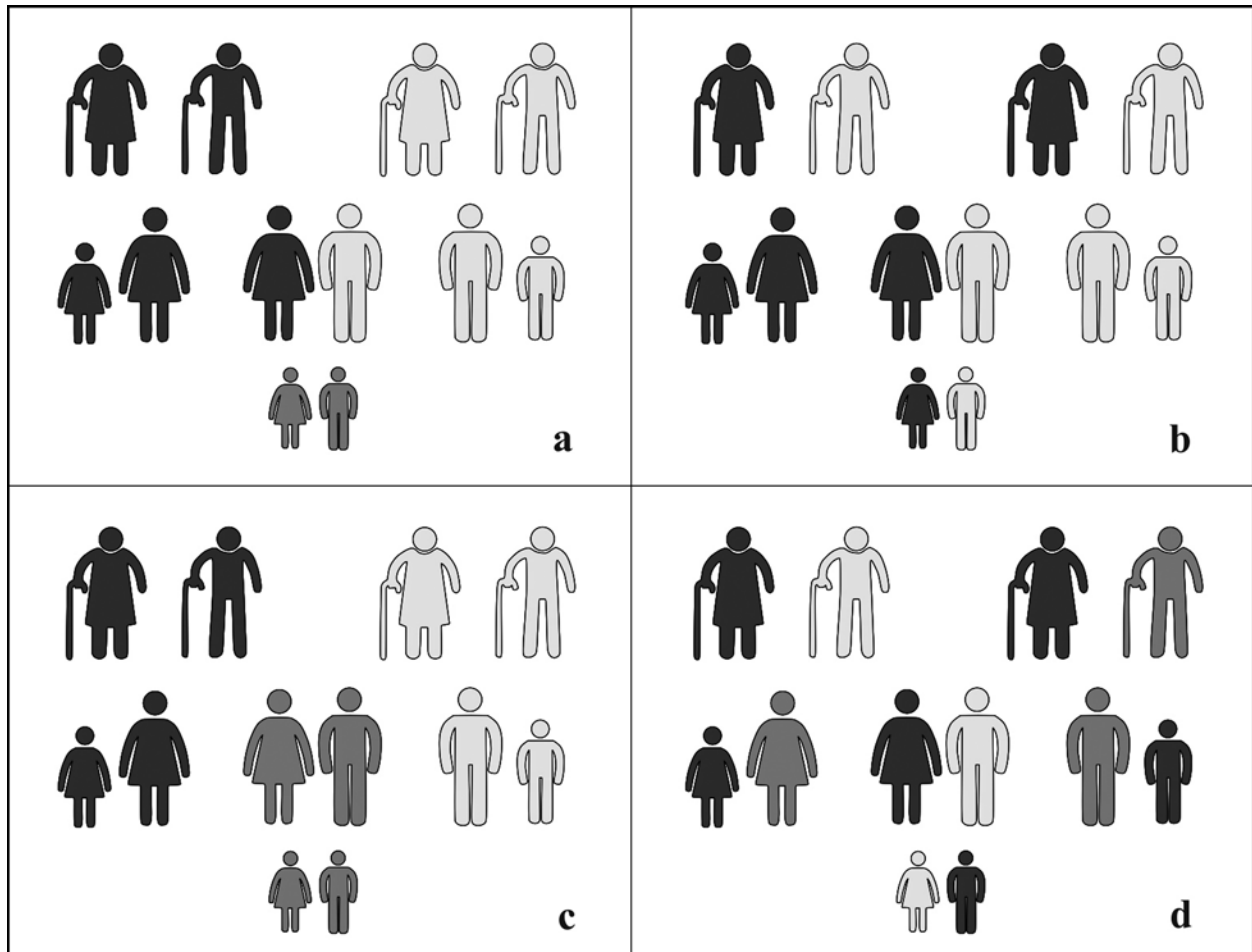
¹⁴ Az angol kifejezés legjobb fordítása talán a „másság” lenne, ez azonban a magyar nyelvben más értelemben rögzült.

¹⁵ Ezt szépen illusztrálják a népvándorlás kor kutatásában központi szerepet betöltő etnikus identitások, melyek létrejöhetnek területiális, vallási, biológiai alapon, de akár egy hosszán tartó, közös politikai cél is kialakulásukhoz vezethetett. Lásd például GEARY 1983; POHL 2010; TER HAAR ROMENY 2012.

¹⁶ LUCY 2005, 95–96; MÜLLER-SCHÉEßEL–BURMESITER 2006, 11–12.

¹⁷ GARDNER 2011, 13.

¹⁸ INSOLL 2007, 4.

1. kép. Ugyanazon egyének csoportját különböző identitásuk alapján többféleképpen is fel lehet osztani: a: leszármazás; b: gender; c: háztartás; d: elképzelt szituáció, mely lehet bármely csoportképző helyzet, akár világnézeten, szellemi, felfogásbeli különbségeken, akár fizikai tulajdonságokon alapuló

Fig. 1. The different identities of the same individuals can be variously categorised: a: ancestry; b: gender; c: household; d: imagined situation that can be based on any group-forming conditions based on differences in world-view, spirituality or attitudes, or on physical traits

teljesen ellentétes identitással is rendelkezhet (1. kép). Ezek között az identitások között találunk velünk születetteket, előre meghatározottakat, örökölteket, olyanokat, amelyekre életünk folyamán teszünk szert önszántunkból vagy kényszerből. Minden identitás egy állapot, mely lényegében az azt betöltő egyén jogainak, kötelességeinek és lehetőségeinek összességét jelenti.¹⁹ A szerep ennek az állapotnak és így az identitásnak a viselkedésben, külsőségeiben való kifejeződése,²⁰ mely mindig az adott szituációnak és a szituáció résztvevőinek megfelelően változik. Nagyon fontos tehát, hogy az identitáshoz kötődő szerepet már egyének egymáshoz fű-

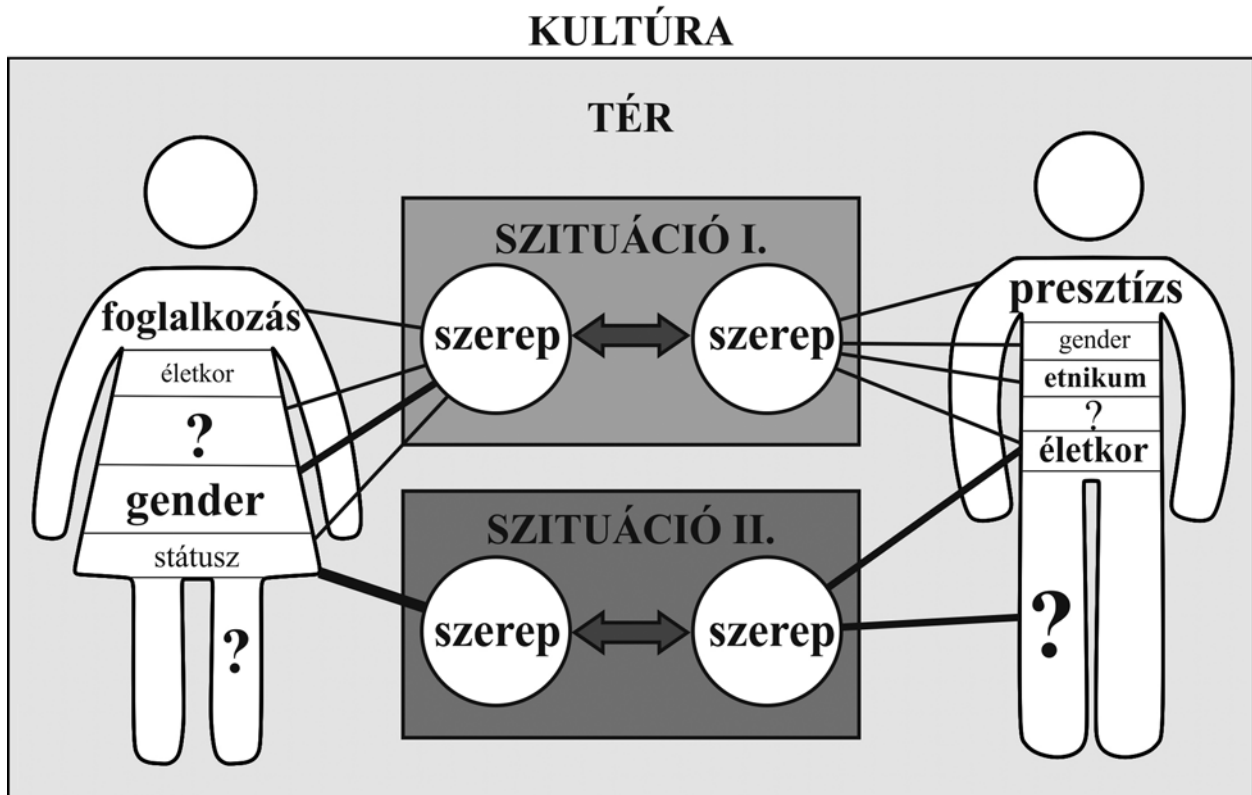
ző viszonya határozza meg, ami az általuk birtokolt identitások következménye. Amikor az egyén eleget tesz a közösség iránta támasztott elvárásainak, akkor belehelyezkedik az identitása által előírt szerepbe. A megfelelő szerepek – viselkedésformák – elsajátítása nem jelent mást, mint megtanulni azt az ismeretanyagot, melynek köszönhetően az egyén elfoglalhatja kijelölt helyét a társadalomban.²¹ Ez a tanulási folyamat megkezdődik a születéskor, s fontos fordulópontja a felnőtté válás,²² ami az egyén közösségbe való befogadását jelenti annak elismeréseként, hogy tisztában van a vele szemben felállított el-

¹⁹ LINTON 1965, 131.

²⁰ Ralph Linton értelmezésében a szerep a státusz dinamikus változása: LINTON 1965, 131.

²¹ A nevelés és a társadalmi normák elsajátításának biológiai és pszichológiai aspektusáról jó összefoglaló: ADOLPHS 2009; DUNBAR 2009.

²² SOFAER DEREVENSKI 2000, 3–7.

2. kép. Az egyének az adott szituációban betöltött szerepét több tényező határozza meg. Egyrészt a tér, ahol a szituáció játszódik, másrészt az egyén identitásai. Az, hogy az adott szituációban mely identitásoknak mekkora a befolyása, illetve hogy van-e egyáltalán bármilyen hatásuk, az függ a szituációban részt vevő egyénektől, illetve a helyszíntől (tértől) egyaránt. A tér egy pontosan – de nem feltétlenül fizikailag – definiált része a szociális/kulturális valóságnak, ez a valóság határozza meg a benne létező egyének által megszerezhető identitásokat is

Fig. 2. The individual's role in a particular situation is based on several factors such as the space where it happens and the individual's identities. The extent to which different identities influence the situation, or whether they have any impact at all, depends on the individuals in the situation and the location (space) itself. Space is an exactly – although not necessarily physically – determined part of social/cultural reality, which in turn determines the possible identities that can be attained by the individuals

várásokkal, képes ellátni a szerepét a közösségen belül.²³

Az egyén szerepét egy adott szituációban alapvetően az határozza meg, hogy kivel (kikkel), mikor, hol és hogyan került kapcsolatba. Ugyanazon személyek között is alapjaiban változhat meg a viszony különböző szituációkban.²⁴

Még nagyobb eltérések figyelhetők meg akkor, ha az egyén különböző emberekkel való kapcsolatát vizsgáljuk, így a szituációtól függően valaki lehet barát, főnök, szülő és gyerek stb. egy személyben.²⁵ Lényegében tehát minden identitást az adott helyzet határoz meg, a különböző identitások szituációfüggőek (2. kép).

Az identitás (át)alakulása

Az identitások térben és időben dinamikusan változnak. Természetesen az egyes identitások megnyilvánulását, a szerepet minden egyén saját felfogása, magához az identitáshoz való viszonya, illetve az életben

²³ A különböző rítusok kiemelt fontossággal bírnak az identitások szempontjából: jelzik az egyikből a másikba való átmenetet, az újak megszerzését, esetleg a régié elvesztését; a rítusok a külső szemlélők, de a csoport tagjai számára is strukturalják az identitásokat.

²⁴ Könnyen belátható, hogy máshogy viszonyul egymáshoz egy tanár és diákja az iskolai óra keretén belül, máshogy az oktatás után egy véletlenszerű találkozás alkalmával az utcán vagy az általában jóval informálisabb osztálykirándulás idején, annak ellenére, hogy a két személy státusza vagy identitása – tanár és diák – nem változik, az adott helyzetben felvett szerepük viszont igen. Más esetben viszont maguk az identitások is változnak, így például az apa-gyerek viszony iskolai környezetben tanár-diák viszonyra alakulhat, de az

oktatás példájánál maradván az előadás folyamán két barát között is kialakulhat oktató-hallgató viszony.

²⁵ Ez igaz például a kora középkori etnikus identitásokra is, melyek kapcsán Patrick Geary arra a következtetésre jut, hogy ezek az adott szituációban létrejövő mesterséges konstrukciók. GEARY 1983.

betöltött többi identitása is alapvetően befolyásolja. Ennek következtében akár egy ember életének különböző időszakaiban ugyanazt az identitást máshogy élheti meg; az identitás, de főleg a hozzá kapcsolódó szerep megváltozik.²⁶

Minden cselekvő egyénnek van lehetősége identitásának alakítására, megváltoztatására; a kategóriák között – bár nagyon különböző mértékben – van lehetőség az átjárásra.²⁷ A szándékos változtatás lehetősége az identitástípusok többségében megvan, még a biológiai tényezők által jobban befolyásolt gender és kor alapú identitásformákban is.²⁸

Az identitás megváltoztatásának egyik módja annak újraalkotása, újraképzése.²⁹ Ekkor az egyén vagy a közösség régi elemekből azoknak új jelentést és szerkezetet adva építi újra identitását, vagy épít új elemeket a régi rendszerbe. Gyakran kerül elő ez a jelenség olyan esetekben, mint például a háború, a tömeges migráció vagy a kolonizáció, amikor két egymástól különböző közösség kerül hirtelen nagyon szoros, akár alá-fölé rendelt viszonyba.³⁰

Fontos kiemelni, hogy a csoportra és annak identitására a tagok hatással vannak, aktívan alakítják azt. Egy kellő befolyással rendelkező egyén (de akár egy technológia, a tér, egy tárgy vagy ötlet is járhat ilyen hatással)³¹ felülírhat korábban létező szabályokat, vagy újakat alkothat, ebből következik az identitások folyamatos és dinamikus változása. A csoport és a tagok között folya-

matos interakció van, az hogy utóbbiak mennyire képesek befolyásolni vagy megváltoztatni az előbbit, elsősorban attól függ, hogy a csoport mennyire tradicionális vagy nyitott az innovációra.³²

Nagyon fontos lépés az identitások ki- és átalakulásában, amikor képesek túllépni a közvetlen személyi köteléken, azaz a csoport vagy közösség tagjai anélkül vannak összetartozásuk tudatában, hogy személyesen ismernék egymást. Ez lényegében a hagyományos társadalmakra jellemző bináris kép – ismerősök (legyenek akár barátok, akár ellenségek) és idegenek – feloldódását jelenti, azt hogy már egy bekövetkező első találkozáskor is az egyének vagy csoportok viszonya bizonyos keretek között azonnal meghatározható, biztonságosan felmérhető.³³ Ez bizonyos esetekben territoriális identitások kialakulásához vezet, hiszen a közvetlen személyi kapcsolatokon alapuló identitások sokszor egyértelműen kötődnek egy szűk földrajzi területhez, például faluhoz.

Régészetileg kutatott identitásformák és -kategóriák

Az identitás régészeti kutatásához kiindulópontként megfelelnek a saját hétköznapi tapasztalataink,³⁴ bár a mai és múltbéli körülményeket elválasztó különbségek akkorák, hogy múltbéli identitások vizsgálatakor elővigyázatosnak kell lennünk.³⁵ A régészeti identitással foglalkozó szakirodalomban is lépten-nyomon olyan problémákba, ellentmondásokba botlik a téma iránt érdeklődő kutató, amelyek az identitás definiálását, kutatását, kategorizálását különösen megnehezítik. E problémák nagy része az identitás azon jellegéből adódik, hogy időbeli, térbeli és jelentésbeli határai nagyon nehezen megfoghatók. A különböző kategóriák között – már amennyiben van lehetőség ilyenek létrehozására – nagy átfedések vannak, éles határvonal a legritkább esetekben húzható, s a legtöbb esetben azok is szubjektívek. A merev kategóriák használata ráadásul éppen a bennük lévő diverzitás elfedésével járhat.³⁶ Mégis, a tudományos párbeszédet megkönnyítendő, többféle csoportosítás is létezik, melyek – fokozottan szem előtt tartva a határok illékonyágát – működőképesek.

²⁶ Mást jelentett például apának lenni kétszáz, de akár még ötven évvel ezelőtt is, mint jelenleg, s mást jelent az apaszerrep a mai Magyarországon, mint például Japánban. Ez megfigyelhető a csoportok esetében is, hiszen például nem feltétlenül jelentette ugyanazt a „budapesti identitás” a városi polgárok esetében, mint manapság, de a nemzeti identitástudat is teljesen eltérő módon jelentkezett a középkorban, mint például a 18–19. században vagy napjainkban.

²⁷ CASELLA–FOWLER 2005, 6.

²⁸ SCHMIDT 2005, 80–81.

²⁹ Ennek angol szakkifejezése a *bricolage* (lásd RUSSELL 2005, 39–40). A mai angol nyelvhasználatban tágabb fogalmat jelöl (pl. összeeskábál, barkácsol, összefércel), melynek használata a tudományos nyelvezetben talán kissé idegenül hat, mégis plasztikusan írja le a különböző anyagok, tárgyak, eszközök összeépítéséből, összeszereléséből előálló új dolgok készítésének folyamatát.

³⁰ Jó szemléltető példa egyes ausztráliai missziók esete, melynek során a keresztény hitre térített bennszülöttek olyan dalokat énekelnek a templomban, melyek a külső szemlélőnek emelkedett, méltóságteljes himnuszoknak tűnnek, valójában azonban mások számára nem érthető, gúnyolódó nyelvi formulákat építettek a szövegekbe. Ugyanerre a jelenségre a régészethez jobban kötődő példa szintén az ausztrál bennszülöttek üvegéből készített „köeszközeinek” vagy szögekből formált horgainak esete: a gyarmatosítók által hozott új anyagokat saját eszközeik képére formálták. RUSSELL 2005, 40.

³¹ HODDER 1982.

³² HINZ 2012, 3. kép.

³³ DIAMOND 2012, 50–54.

³⁴ MESKELL 2007, 24.

³⁵ INSOLL 2007, 13.

³⁶ INSOLL 2007, 9.

Egyéni és csoportos identitások

Az identitás kialakulása és átélése két dimenzióban történhet: egyéni és csoportos szinten.³⁷ Ezek éles elkülönítése több nehézségbe ütközik, a legpontosabban talán úgy fogalmazható meg, hogy bizonyos identitások inkább egyéni, míg mások inkább csoportos szinten fejeződnek ki. A csoportos identitások alapvetően a másokkal való összehasonlítást, egy csoporthoz való tartozást vagy attól való elkülönülést fejezik ki, míg az egyéni identitás filozófiai értelemben az egyén öntudatát jelenti. Míg a csoportos identitásra bárki számtalan példát tud felhozni, az egyéni identitás jóval problémásabb kérdés.

Az egyéni identitás alapvetően saját magunk egységének, létének kifejezésre juttatása, de éppen az identitás korábban részletesen bemutatott jellegéből adódóan – miszerint interakción keresztül kerül kifejezésre, és csak kontextusában nyeri el értelmét – sosem maradhat független attól a közegtől/közösségtől, melyben az egyén létezik. Ezt a szociális valóságra reflektáló részét nevezik a kutatásban személyes identitásnak.³⁸ Az egyéni identitásnak létezik egy csoportos identitásoktól s így lényegében a közösségtől független szintje is, ez azonban már inkább a filozófia (individualizmus, egzisztencializmus stb.) kérdésköre, csak kisebb részben a régészeté.³⁹ Régészetileg a személyes identitások elvértve vizsgálhatók,⁴⁰ ez abból adódik, hogy a legtöbb, egyéni érdemből vagy életútból adódó identitás is alapvetően bizonyos csoportokkal való összehasonlításban nyeri el értelmét. A régészetileg vizsgálható személyes identitások alapvetően a csoportos identitások egyéni megélését jelentik,⁴¹

azt a módot, ahogy az egyén a saját identitásába beépíti és felhasználja azokat a mintákat vagy szabályokat és előírásokat, amelyek a csoportos identitásaiból fakadnak.⁴²

Biológiailag és/vagy társadalmilag meghatározott identitások

Identitásaink tovább csoportosíthatók annak megfelelően, hogy mekkora ráhatással vagyunk rájuk: dönthetünk róluk mi magunk, de tőlünk független körülmények összjátékaként is kialakulhatnak. A két csoportot azonban éles határral elválasztani lehetetlen, sokkal inkább egy skála két végpontjáról beszélhetünk, melyek között az identitások elfoglalt helyzetét maga a társadalom és a szociális környezet is erősen befolyásolja. Az előre meghatározott vagy kényszer szülte identitásokra a legtöbb példát a biológiailag meghatározott identitások között találjuk, míg hajlamosabbak vagyunk a szociális/társadalmi identitásokat szabadabban elképzelni.

A biológiailag jobban befolyásolt identitások közös jellemzői, hogy csak nehezen megváltoztatható – de nem feltétlenül látható – fizikai tulajdonságokkal rendelkeznek, melyek természetes határt képezhetnek csoportok között, s ezek alapján a közösség az egyént alkalmasnak vagy alkalmatlannak tekinti a társadalmilag meghatározott szerep betöltésére.⁴³ Idetartozik a rassz és a bőrszín, melyek mind a mai napig alapvető csoportalkotó funkcióval rendelkeznek.⁴⁴ Ezekon kívül vannak olyan, a külső megjelenést befolyásoló biológiai, genetikai adottságok, melyek szin-

vannak, akiknek egész életét meghatározzák az előírások, és a vallás válik elsődleges identitásukká (ennek legvégső pontjaként értelmezhető például a vallási fanatizmus).

³⁷ BRATHER 2004, 11. kép; DAVIDOVIC 2006, 41; REINHOLD 2012, 1. kép.

³⁸ A személyes identitás egy olyan identitáskategória, mely egyrésztől megerősíti az egyént emberi mivoltában, ezáltal összehasonlíthatóvá teszi a többi egyénnel, másrészt lehetőséget biztosít a társadalmi kontextusba helyeződéshez. CLARK-WILKIE 2006, 358–359.

³⁹ Chris Fowler teremtette meg az egyén régészetének elméleti alapjait, az ő definíciójában az egyén egy olyan emberi vagy más entitás, mely személyként kezelendő. A személyeket olyan különböző tulajdonságok jellemzik, mint a fizikai test, a szellem vagy lélek és az elme. A személyeket, a személyiséget életük és haláluk során különböző szociális gyakorlatokon keresztül alkotják és szüntetik meg, tartják fent és változtatják meg; egy ember élete folyamán több szinten és állapotban élheti meg a saját személyiségét, több változáson is keresztül mehet. FOWLER 2004, 4–5; Box 0.1

⁴⁰ REINHOLD 2012, 83.

⁴¹ Egyszerű példa a vallásosság, ami csoportos identitásként nagyon sokféleképpen jelentkezik: van, akinél a spirituális és van, akinél a szociális (templomba járás) aspektus kerül előtérbe, másoknál a kettő kiegyensúlyozottan jelenik meg, s

⁴² Ebből következik, hogy a résztvevők által meghatározott szabályok nem feltétlenül esnek egybe a megfigyelők által tapasztaltakkal, így a kívülről jövő klasszifikáció és a belső meghatározás vezérfonalai esetenként teljesen mások lehetnek. GARDNER 2011, 14; SZILÁGYI 2015, 56.

⁴³ A gyerekek értelem szerűen más identitásokhoz férnek hozzá, mint a felnőttek, más a szerepük a közösségen belül. Szintén megfigyelhetők különbségek a férfiak és nők számára elérhető vagy vonzó identitások között, így például – bár nincs elvi vagy jogi akadálya – alig találunk nőket a bányászok között, viszont döntő többségben vannak más foglalkozásokat tekintve. Ugyanígy a katolikus egyház papjai kizárólag férfiak lehetnek, míg más vallási irányzatok megengedőbbek. Bizonyos betegségek szintén befolyásolják a megszerezhető identitásokat, így nagyon komoly előírásoknak kell megfelelnie annak, aki vadászpilóta akar lenni.

⁴⁴ Ezek megítélése azonban az adott társadalom vagy közösség hozzáállásától függően változik. Így például a dél-afrikai apartheid idején a bőrszín eleve meghatározta egy ember identitását, akár csak – bár eltérő módon – az indiai kasztrendszer, s a létrehozott társadalmi határok átlépésére csak kirívó esetekben adtak lehetőséget, míg más társadalmak e tekintetben sokkal megengedőbbek.

tén kijelölhetik az adott egyén helyét a társadalomban (hajszín, szemszín, magasság, esetleges testi hibák stb.). Régészeti vizsgálatukat megkönnyíti, hogy többségükről a fizikai antropológia és újabban egyéb természettudományos eljárások a régészettől független, azzal párhuzamos, ugyanakkor azzal összehasonlítható adatforrást szolgáltatnak.

A biológiai ritmus által meghatározott identitások

Az életkor jó példája a megkerülhetetlen biológiai átalakulásnak és az arra adott társadalmi reakcióknak. Az idő előrehaladtával bekövetkező testi változások olyan, a saját döntéseinktől lényegében függetlenül alakuló identitást hordoznak magukban, amely kihatással lehet az élet minden szegletére, legyen szó a nemi érettségről, a felnőtté válásról vagy akár az öregkorról. Az identitásrégészet egy speciális kutatási iránya a gyerekkor régészete, mely a gyermeket mint aktív szereplőt helyezi a középpontba, valamint azt a folyamatot, melynek során elfoglalja a számára kijelölt szerepet a társadalomban. A gyerekek felfedezése a régészeti anyagban, szociális, gazdasági és társadalmi szerepük jobb megismerése fontos az adott társadalomrendszer közvetítésének, átadásának és a rá jellemző (viselkedés)minták s így szerepek elsajátításának megértéséhez.⁴⁵ Az életkor jó példája a társadalmi szabályok befolyásoló erejének, hiszen míg a leélt idő egy objektív tény, a közösség által hozzárendelt identitás nagyon széles skálán mozoghat. Itt említhetjük a kultúránként változó szabályokat például a házasságkötés, a teljes jogú felnőtté válás vagy akár az öregség bekövetkeztének lehetséges idejére.⁴⁶

A régészet egyik népszerű kutatási területe a rítusokkal, ezen belül az átmeneti rítusokkal foglalkozik, melyek részben éppen az életkorral kapcsolatos identitások közötti átjárást (azok elhagyását vagy felvételét) teszik lehetővé.⁴⁷ A biológiai folyamatok által meghatározott identitások egyik igen speciális esetének tarthatjuk a halált is. Ebben az esetben a biológiai test halálával indul el az elhunyt identitásának társadalmi átalakulása. Ritkán említett tény, de szintén vezethetnek identitás – igazán extrém esetben akár párhuzamos társadalmak⁴⁸ – kialakulásához a különböző betegségek is.

⁴⁵ BAXTER 2005, 3; SOFAER 2011, 87–89.

⁴⁶ HALSALL 1998; BARBIERA 2005.

⁴⁷ VAN GENNEP 1960, 65–115.

⁴⁸ Jó példa erre a lepra identitás- és társadalomképző(!) ereje. BRENNER 2015.

Gender

Szintén összetett problémát jelent a nem, hiszen társadalmi szinten már nem egyértelműen a biológiai nemmel, sokkal inkább a szociális valóságban létező genderrel (*társadalmi nem*) számol a kutatás.⁴⁹ Annak ellenére, hogy bizonyos közösségek nem csak két nemmel számolnak,⁵⁰ illetve lehetségessé teszik az átjárást ezek között,⁵¹ a biológiai nem mind a mai napig megmaradt határvonalnak, még akkor is, ha a nemi identitáshoz kötődő klasszikus szerepek (például a családfenntartás kérdése) átalakultak,⁵² és egyéni szinten nagyon széles spektrumon változhatnak. A régészeti gyakorlatban ez leginkább a nők keresését jelentette a leletanyagban hozzájuk köthető tevékenységek, munkafolyamatok stb. kapcsán. A kutatás mára a nőket nem mint homogén csoportot, hanem mint komplex, differenciáló tényezők – kor, státusz, szexualitás, etnikum stb. – által meghatározott, összefüggő társadalmi hálózatok összességét látja.⁵³

Rokonság alapján meghatározott identitások

A rokonság (*kinship*) kérdése is jól mutatja a biológiai és társadalmi faktor szövevényes viszonyát az identitás kialakulásakor, hiszen a legkisebb társadalmi egység, a család valójában tökéletes keveréke a vérségi (biológiai) rokonságnak és a társadalmi szabályok által létrehozott kapcsolatoknak. Míg a gyerek-szülő vagy a testvéri kapcsolat egyértelműen vérségi köteleket jelent, addig a két szülő esetében a legtöbb kultúra egyértelműen kerüli, sőt tiltja a hasonló kapcsolatot.⁵⁴ Az egyén családban elfoglalt helye és abból következő identitása tehát részben biológiailag meghatározott, ám korántsem tekinthető pusztán biológiaiainak, sem előre meghatározottnak. Bár a család szempontjából a vérségi kötelek kiemelt fontossággal bírhatnak, szerencsésebb azt egyfajta középpontként (*hub*) felfogni, melyhez a biológiai rokonság mellett gazdasági, foglalkozási, territoriális stb. alapon is lehetséges

⁴⁹ NELSON 2006, 5–6; SOFAER 2011, 87–89.

⁵⁰ MEDICINE 200.; ESTRADA 2011.

⁵¹ Mára a biológiai nemek között nem csak szociális, de biológiai értelemben is lehetségessé vált az átjárás, ez utóbbi – a másodlagos nemi jellegek felvételével, tehát lényegében a fizikai hasonlóság elérésével – egyértelműen megkönnyíti az előbbi. A történeti társadalmakban a két nem közötti határt feltehetően sokkal nehezebben lehetett átlépni, inkább olyan példákkal találkozunk, ahol nem csupán két, hanem több társadalmi nemmel számoltak.

⁵² A gender iránti régészeti érdeklődés egyértelműen az 1960-as, 70-es évek feminista mozgalmi nyomán alakult ki.

⁵³ NELSON 2006, 3–6.

⁵⁴ LINTON 1965.

kapcsolódni. A rokonság számos, a családnál nagyobb szerveződési egységben (nagy család, törzs stb.) fontos identitásképző alap, ám természetesen a csoport létszámának növekedésével a valódi rokoni kapcsolatok egyre kisebb súllyal esnek latba.

A háztartás

A család mint alapegység újragondolása a háztartásrégészet új eredményeinek köszönhetően történt meg. A háztartásoknak a fizikai, illetve gazdasági, termelési és fogyasztási egységekként való értelmezése mellett a társadalmi és mentális szerepük is a kutatás tárgya. A háztartások nem kötött monolitikus entitások, hanem olyan változó és képlékeny elvi egységek, melyeknek sem fizikai, sem mentális határai nem húzhatók meg élesen. A háztartások térben és időben magukban foglalják a szabályokat és eszméket arról, hogy ki lehet tagja a háztartásnak; a termelés, a munkamegosztás, a döntéshozatal, a csere szabályainak és formájának rendszerét; a rokoni, házassági, szexuális viselkedési mintázatokat. A háztartást így leginkább állandóan alakuló folyamatként lehet értelmezni, melyet a benne foglalt emberek csoportjának viselkedése, tevékenysége és interakciói körvonalaznak. A kutatásban általánosan elfogadott, hogy a háztartások alapját a családi egységek képezik, bár tagjainak nem feltétlenül kell egy családba tartozniuk, mint ahogyan egy család tagjai sem képeznek automatikusan egy háztartást.⁵⁵ Mindent összevetve a háztartás az egyik legkisebb olyan, régészetileg vizsgálható általános jelenség, melyet egy kollektív identitással rendelkező közösség alkot. A háztartás elemzése három fő analitikai szintjének (morfológiai, tevékenységi és ideológiai)⁵⁶ mindegyikéből lehet különböző identitásokra következtetni, ezeket akár együttesen, akár külön-külön vizsgálva.⁵⁷

A háztartásrégészet a magyar régészet egyik közkezdvelt témája lett az utóbbi évtizedben mind elméleti, mind gyakorlati oldalról.⁵⁸ Így válhatott a 2011-ben tartott Őskoros Kutatók VII. összejevetelének központi kérdéskörévé, ami kiváló átfogó képet ad a Kárpát-medencei háztartásrégészet legfrissebb eredményeiről.⁵⁹ Itt kell megemlíteni a „Polgár-Csőszhalom késő neolitikus településének komplex háztartás alapú hálózat-elemzése” címmel futott OTKA-projektet⁶⁰ is,

ami a lehető legtöbb információforrást vizsgálva elemzi a késő neolitikus háztartásokat. A háztartásrégészet mint megközelítés nem csak az őskorban, hanem a népvándorlás korban is létjogosultságra tett szert.⁶¹

Társadalmi berendezkedéshez kötődő identitások

A régészetben gyakorta emlegetett identitások a társadalmi státuszhoz, ranghoz, pozícióhoz kapcsolódnak. Főleg az őskori társadalmakat illetően beszélhetünk az egyén kapcsán a presztízs kiemelt szerepéről. A presztízs olyan relatív társadalmi viszonyrendszer, mely az egyén életútjából, cselekedeteiből adódik, mértéke az egyén élete során növelhető, illetve el is veszíthető. A presztízs és a társadalmi státusz egymással összefügg, azonban óriási különbség közöttük, hogy az utóbbi kötött társadalmi normarendszerrel rendelkezik.⁶² A rétegzett társadalmak kialakulása folyamán jelent meg az örökölhető társadalmi helyzet intézménye, mely aztán a történelem során különböző társadalmi struktúrák létrejöttét alapozta meg. A presztízzsel, illetve a státusszal kapcsolatba hozható tárgyakról nemcsak elméleti, hanem kiváló gyakorlati példával is találkozhatunk Siklósi Zsuzsannának a Kárpát-medencei neolitikumot tárgyaló tanulmányában.⁶³

Mind az őskori, mind a történeti korok régészetében kiemelt szerep jut az elit kutatásának.⁶⁴ Utóbbi korszakok esetében a társadalmi rang összekapcsolódik az ismert jogi/társadalmi kategóriák (nemes, szabad, félszabad, szolga stb.) régészeti meghatározásának igényével. Vizsgálatuk elsősorban temetkezéseken, a sírokba kerülő mellékleteken alapul, s alapvetően két megközelítése alakult ki a kutatásban. Az egyik bizonyos kiemelt, státuszjelző mellékletek megléte vagy hiánya alapján következtet az elhunyt rangjára (kvalitatív megközelítés), míg a másik a sírba került mellékletek kollektív együttesét vizsgálja (kvantitatív megközelítés) – mára a két módszer együttes alkalmazása vált uralkodóvá.⁶⁵ Éppen jellegéből és módszeréből adódóan nagyon nehéz annak eldöntése, hogy az észlelt eltérések ténylegesen a státusból adódnak-e, vagy az elhunytak (vagy családjuk, közösségük stb.) közötti gazdasági különbségekre vezethetők vissza, s így egyfajta vagyoni helyzetet tükröznek. A kettő a régé-

⁵⁵ SOUVATZI 2008, 9–11, 13.

⁵⁶ SOUVATZI 2008, 19; vö. ANDERS-RACZKY 2013, 80.

⁵⁷ WILK-RATHJE 1982, 617–618; KALLA 2013.

⁵⁸ FÁBIÁN 2013.

⁵⁹ A konferencián elhangzott előadások az Ősrégészeti Levelek 2013. évi kötetében jelentek meg.

⁶⁰ RACZKY et al. 2015.

⁶¹ SOÓS 2016; KONDE in prep.

⁶² SIKLÓSI 2004, 7–8; SIKLÓSI 2013, 29–30.

⁶³ SIKLÓSI 2004.

⁶⁴ KILIAN-DIRLMEIER-EGG 1999; HARDT-HEINRICH-TAMÁSKA 2013.

⁶⁵ BRATHER 2007.

szeti korokban feltehetően szoros összefüggésben volt – a pénz befolyással és hatalommal járt, míg a befolyás és a hatalom pénzzel –, ám ez mégsem tekinthető kizárólagosnak.

Társadalmi berendezkedéshez kapcsolódó identitás a foglalkozás, melyre a régészetben a legjobb példát talán a bennük talált szerszámok alapján meghatározott ötvös- és kovácssírok jelentik.⁶⁶ Ezekben sokszor gazdag melléklettel, fegyveresen eltemetett személyek nyugszanak, akik feltehetően a saját közösségük befolyásos tagjai vagy akár a helyi elit képviselői voltak. A fémek megmunkálása több kultúrkörben is összekapcsolódott a mágiával, a misztikus erővel, sok esetben a befolyással vagy akár magával a politikai hatalommal is a történeti források tanúsága szerint.⁶⁷ A sírba került szerszámok értelmezése összetett kérdés: eldönthető-e, hogy tényleg munkára használt eszközökről van szó, vagy a hatalom szimbolikus megjelenítésére szolgáltak?

A foglalkozáshoz hasonló problémát jelentő kérdés a fegyveres sírok értelmezése, ahol a fegyver a harcot gyakorló egyén felszerelési tárgyaként és munkaeszközeként is a sírba kerülhetett, ugyanakkor épp funkciója által – az emberi élet kioltására vagy megoltalmazására alkalmas – a hatalom gyakorlásának eszköze s ezáltal a hatalom szimbóluma.⁶⁸ A központi kérdésre, hogy a fegyverhez kötődik-e egyfajta fegyveres/harcos (csoport)identitás,⁶⁹ vagy a fegyver másfajta identitásokat reprezentál,⁷⁰ esetenként eltérő választ lehet adni.

Régészeti kultúra és etnikum – mint csoportidentitás

A régészeti kultúra, illetve vele összefüggésben az etnikus identitás a legtöbbit vizsgált, legnagyobb hatású, máig zajló vitát kiváltó identitás az őskori és népvándorlás kori régészetben.⁷¹ A régészeti kultúra fogalmának alakulásához szorosan kapcsolódva létrejött az etnikum régészetének kutatása s a huszadik század közepére az a paradigma, mely a régészeti kultúrákat etnikai egységként kezelte, és ezeket látta szinte

egyénekként, melyek megszülettek, virágoztak és átalakultak vagy meghaltak.⁷² A mai ősrégészetben egyre inkább teret nyer az az elgondolás, amely valós, kollektív öntudattal rendelkező közösségek megtalálását tűzi ki célul az etnikum-régészettel összhangban.⁷³

Az etnikumok meghatározásának és elkülönítésének mára széles körű kritikája létezik⁷⁴ kezdve attól a ponttól, hogy egyáltalán lehetséges-e etnikumok elkülönítése régészeti leletanyag alapján; ha pedig lehetséges, akkor milyen módon és milyen határfokkal?⁷⁵ A kezdeti biológiailag egységes, egymással akár rokonságban is álló csoportok szerinti értelmezést először a több komponensű, de még mindig az egyén szintjén éles határok mentén elkülöníthető közösségek képe váltotta fel; később a megfogalmazott kritikák hatására az etnikus értelmezés megközelítése elsősorban a kulturális aspektusra koncentrált. A létrejött kultúramodellek alapját azonban még mindig az együtt előforduló jellegzetességek – tárgytipusok, temetkezési szokások – összekapcsolása s jól elkülöníthető, a jellegzetességeik alapján leírható csoportokba osztása jelentette.⁷⁶ Hogy az etnikus identitás a kora középkorban milyen fontossággal bírt, azt mutatják a különböző heterogén csoportok által alapított királyságok nevei, melyek kivétel nélkül egy vagy több, már a korábbi forrásokból is ismert népvétet tartalmaznak. Az etnikum elsősorban nem biológiai, hanem szociológiai-politikai fogalom, célszerűbb politikai identitásként felfogni.⁷⁷ Pontos értelmezése és leírása többek között azért ütközik nehézségbe, mivel – bár létrejött az azonos politikai fennhatóság alá tartozó csoportok közös identitáskeresésére vezethető vissza⁷⁸ – kialakulásának több oka is lehetséges, így például etnikusként értelmezett identitás kialakulhat vallási,⁷⁹ territoriális és pusztán politikai – egy közös politikai cél által vezérelve vagy egyazon csoport hatalma alá tartozva – alapon is, ráadásul több szinten értelmezhető. Egy egyén egyszerre több etnikus identitással is rendelkezhet, s ezek közül az adott szituáció-

⁶⁶ Kárpát-medencei viszonylatban az avar kori ötvössírok feldolgozására került sor. RÁCZ 2014.

⁶⁷ PESCH-BLANKENFELDT 2011.

⁶⁸ RICHARDS 1982.

⁶⁹ Ahogy ez megfogható például a bronzkori Kaukázus esetében. REINHOLD 2012, 96–97.

⁷⁰ A fegyver gyakran szerepel státuszszimbólumként, de 8. századi Angliában a sírba helyezett hosszú kések például feltehetően a felnőtt, a társadalomba befogadott férfiak szimbólumai. HÄRKE 1992.

⁷¹ A régészeti kultúra problémájának magyar nyelvű összegzését lásd SIKLÓSI 2006.

⁷² DÍAZ-ANDREU-LUCY 2005, 2–3.

⁷³ Például FURHOLT 2014.

⁷⁴ Kiindulópontként lásd pl. JONES 1994.

⁷⁵ A vita részletes ismertetését és irodalmát lásd HÄRKE 1989; SIEGMUND 2000; BRATHER 2005; FEHR 2010.

⁷⁶ BIERBRAUER 1996; 2004.

⁷⁷ A probléma részletes kifejtését lásd GEARY 1983.

⁷⁸ GEARY 1983. Patrick Geary arra mutatott rá, hogy az etnikai meghatározás a kora középkori forrásokban elsősorban politikai szempontból lényeges, s második lépésként erre az alapra épülnek rá azok a jellemzők, melyek a kutatásban sokáig az etnikum elsődleges jellemzőiként szerepeltek: a viselet, a nyelv, a szokások, az eredettörténet vagy éppen a jog.

⁷⁹ TER HAAS ROMNEY 2012.

nak megfelelően kerül valamelyik – általában a legelőnyösebb – kifejezésre.⁸⁰ Az identitások nem csak horizontálisan, de vertikálisan is tagoltak, ez különösen jellemző az etnikus identitásra, ahol hétköznapi példával élve a városi, a megyei, a nemzeti vagy az európai (kellő távolságból és nyitottsággal szemlélve akár a földi) identitás egyaránt felfogható etnikusként.

Mind a kultúra/etnikum felől, mind a rokoni alapú csoportidentitás felől meg lehet közelíteni a késő neolitikumtól a középső rézkorig tartó időszak településszerkezeti változásait a Körösvidéken. Különböző szintű települési egységek (a háztartástól a településtömbökig) mögött különböző szintű integratív egységeket láthatunk, melyekből társadalmi csoportok, elemi és nagycsaládok, ágazatok, nemzetségek és törzsek meglétére következtek a szerzők.⁸¹ Fontos látni azonban, hogy az itt körvonalazott csoportok és térbeli elkülönüléseik nem egységes módon jelennek meg mindenhol az Alföldön,⁸² valamint azt is, hogy a kerámiaművességben nem feltétlenül fejlődnek ki ugyanezek az egységek.⁸³

Vallás

A vallási identitás a régészeti kutatásban szorosan összekapcsolódott az etnikus identitás vizsgálatával. Ez két fő okra vezethető vissza: egyrészt a vallást – főleg kora középkori környezetben – bizonyos jól elkülöníthető csoportok meghatározó jellegzetességeként (romanizált – keresztény; barbár – pogány) fogta fel a kutatás. Másrészt a vallásos identitás adott helyzetben tényleg képes az etnikus identitáshoz nagyon hasonló módon viselkedni és a kultúra minden szintjén megjeleníteni.⁸⁴

A felsoroltakon kívül még számtalan identitás létezik, ezek nagy része – így például a nyelvi, jogi stb. – viszont régészeti módszerekkel egyáltalán nem vagy csak nagyon speciális esetekben vizsgálható, így ezek részletesebb bemutatásától jelen tanulmány keretein belül eltekintենek.

⁸⁰ Ékes példája ennek az az aquincumi töredék, melynek felirata (*Francus ego cives Romanus miles in armis / egregia virtute tuli bello mea dextera sem(p)er*) egyértelműen tanúskodik az egyén több, etnikusként is felfogható identitásáról. <http://www.ubi-erat-lupa.org/imagelink/index.php?Nr=3035> (Hozzáférés: 2017. 05. 08.)

⁸¹ GYUCHA-PARKINSON 2007.

⁸² SIKLÓSI-SZILÁGYI 2017.

⁸³ SZILÁGYI 2016.

⁸⁴ A moldvai csángók esetében (leghangsúlyosabban az északi és déli csángóknál) a hovatarozás nem a magyar-román, sokkal inkább a katolikus-ortodox tengely mentén kerül kifejezésre. TÁNCZOS 2011.

Az identitások kifejezése

Mivel az identitások elsődleges szerepe, hogy kijelöljék az egyén helyét a közösségben, így szükséges, hogy ezeket a közösség ismerje – felismerje és elismerje. Másképp: az identitásokat látni és láttatni kell. Minden olyan csoportnak, amelynek tagjai nem ismerik egymást személyesen, szüksége van egy eszközkészletre, melybe tartozhatnak gesztusok, viselkedésformák, illetve az anyagi kultúra elemei, melyek végső soron régészetiileg is vizsgálhatóvá tehetik ezeket. Az identitást hordozó csoport által kialakított minták és szabályok elfogadásával az egyén jelzi a csoporthoz való tartozását. Az egyén és a csoport kapcsolata nem egyirányú, a szabályok betartása és elfogadása csupán egy része a folyamatnak, szükséges az egyén be- és elfogadása is a csoport által. Az identitások – közti különbségek – tudatos megjelenítését nevezhetjük reprezentációnak, ez tehát egy olyan attitűd (*habitus*), mely kifejezésre juttatja azokat az identitásokat és szerepeket, amelyek meghatározzák a közösség viselkedését és struktúráját. Rendelkezik továbbá egy jól körülhatárolható és felismerhető szimbólumrendszerrel, ami természetesen nem magában, hanem abban a kontextusban válik értelmezhetővé, amelyben létrejött.

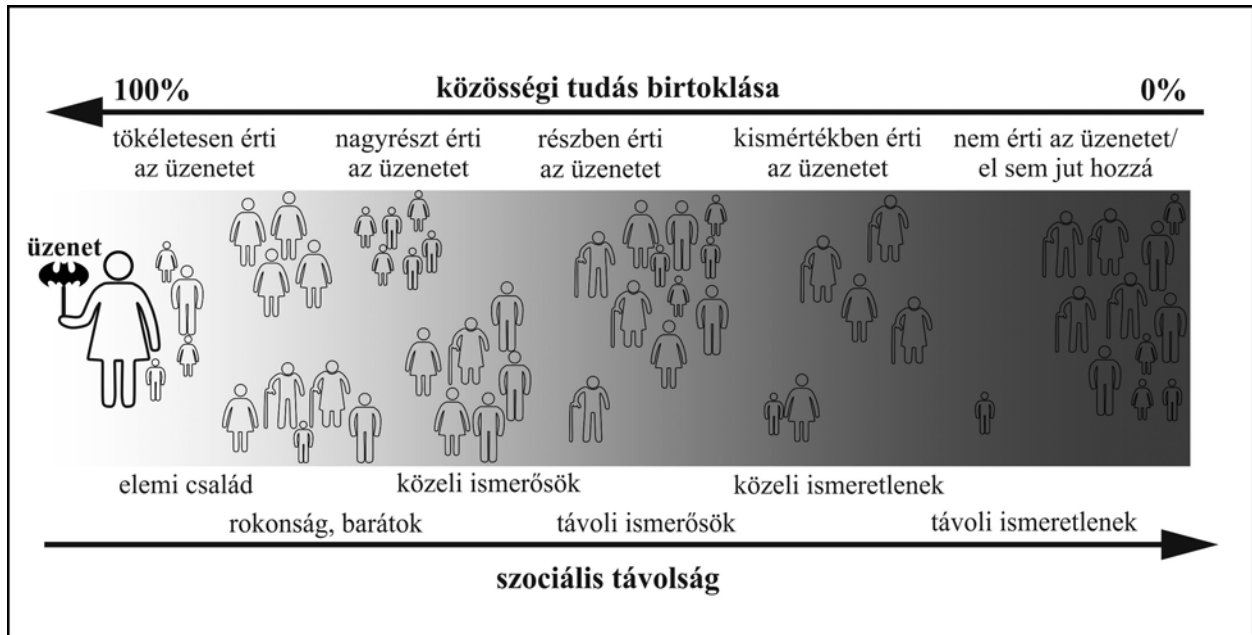
A közvetítő csatorna az interakció, ami több szinten zajlik: egyén és egyén között, egyén és csoport között, illetve csoport és csoport között verbális és nonverbális módon. Az interakció során kicserélődő információ tartalmazza az identitást kifejező szimbólumokat és ideológiát. Ez az információcsere és -elosztás egy aktív folyamat, s ebben a kommunikatív cselekmények olyan műveletek, melyeken keresztül a társadalmi rendszer reprodukálja magát.⁸⁵

A kollektív kulturális memória

Az identitások – és a reprezentáció során használt eszközkészlet – felismeréséhez és megértéséhez szükségeltetik egy olyan háttértudás birtoklása, mely a társadalmi rendszer és a mögötte húzódó szabályok ismeretét feltételezi. Ez a tudás a kulturális memória vagy kollektív emlékezet, ami alkalmassá és képessé teszi az egyént és a csoportot a társadalmi rendszer megértésére.⁸⁶ A kollektív memória tehát olyan szellemi háttér, melyben egy adott közösség tárolni és közvetíteni képes tudását, és amelynek ismerete

⁸⁵ ZEEB-LANZ 2006, 83–88.

⁸⁶ ASSMANN 1995.

3. kép. A reprezentációként felhasznált elemek és így az általuk közvetített üzenet pontos értelmezése csak saját kontextusukban, a megfelelő háttérismeret (közösségi tudás vagy memória) birtokában lehetséges. A dekódolás több szinten mehet végbe, a közösségi tudáshoz való eltérő hozzáférés következtében az üzenet különböző csoportoknak eltérő mélységű és minőségű vagy akár tökéletesen ellentétes jelentéssel is bírhat (LANGLEY 2015 ábrájából kiindulva)

Fig. 3. The elements used in display and the precise interpretation of the message conveyed by them is only possible in their own context, if one is familiar with the background knowledge (collective knowledge or memory). Decoding can proceed on several levels: differential access to collective knowledge can lead to a message having a meaning of different depth and quality to different groups, or even to a wholly opposite meaning (after LANGLEY 2015, Fig. 1)

az önazonosítás egyik fontos alappillére.⁸⁷ Jó példa a kommunikáció legáltalánosabb módjaként számon tartott beszéd, amire ugyan az emberek túlnyomó többsége képes, mégis kizárólag akkor érvényesül, ha a résztvevő felek ismerik a használt kódrendszert, a nyelvet. A nyelv csak egy módja a kollektív kulturális emlékezet közvetítésének, erre bármilyen kommunikációra alkalmas eszköz – mimika, mozdulatsorok, képi jelek, tárgyak stb. – használatával képesek a felek. Minden esetben a jelek és szimbólumok megfelelő ismerete a kulcs a kommunikáció sikeréhez⁸⁸ (3. kép).

⁸⁷ A közösségi emlékezet fenntartását, folytonosságát biztosítani kell, hiszen a társadalmi szabályok meglétére, betartására, ezáltal a közösség társadalmi berendezkedésére ez a hivatkozási alap. Ehhez szükség van a tudás valamilyen módon történő tárolására, illetve olyan megjelenítésére, mely a közösség tagjai számára elérhető.

⁸⁸ Jó példa a világ nagy részén 'igen'-t jelentő bólogatás, illetve 'nem'-et jelentő fejrázás. Ennek a mozdulatsornak a használata és egységes dekódolása alapvető információk átadását teszi lehetővé a világ azon tájain, ahol részét képezi a kulturális memóriának. A Balkán egyes részein viszont a nagyon hasonló függőleges biccentés 'nem'-et jelent. Tovább árnyalja a helyzetet az ezzel könnyen összekeverhető bólintásos köszönés. Könnyű belátni tehát, hogy a kulturális memória pontos ismerete elengedhetetlen feltétele a sikeres kommuni-

Anyagi kultúra és identitás

A kulturális memória tárolását a tágabb értelemben vett anyagi kultúra hivatott betölteni, mely a szimbolikus tudás külső táráként (*external symbolic knowledge*) működik. Ezzel a módszerrel az információ a tárgyakban, eszközökben, építményekben, helyekben stb. testesül meg és közvetíthető.⁸⁹ Az anyagi kultúrának a kollektív tudás tárolásában betöltött szerepe az írás megjelenésével sem csökken – lényegében mindmáig létezik –, csupán a hangsúly helyeződött át. A társadalmi szokásokban az anyagi világ egyfajta indexként, útmutatóként működik, ami biztosítja az emberek és tárgyak vagy helyek közötti kapcsolatot és annak kontextusát.⁹⁰

Az identitások régészeti kontextusban történő felfedezéséhez tehát fontos látnunk a leletek jelentéseinek sokoldalúságát. Mint azt korábban említettük, az identitást feltétlenül láttatni kell, az erre irányuló attitűdöt nevezhetjük reprezentációnak, ami lényegében a hasonlóságok és különbségek tudatos megjelenítése. Fontos azon-

kációknak, és azt is, hogy nem elég magát az eszközt ismerni, hanem a jelentést is dekódolni kell.

⁸⁹ RENFREW 1998.

⁹⁰ JONES 2007, 225–227.

ban hogy az anyagi kultúra, ami a reprezentáció eszközkészletének jelentős részét adja, az identitások kialakulásának nem passzív szereplője, hanem képes azokat aktívan alakítani.⁹¹ Új közösségek létrejötténél, mivel a hasonló a hasonló keresi, például az azonos öltözék vagy öltözködési stílus vezethet csoportok létrejöttéhez, melyekhez – amennyiben kellően tartósnak bizonyulnak – később identitás is kötődhet. Az identitások kifejezése, a reprezentáció lényegében a hasonlóságra vagy eltérésre való törekvésben gyökerező mintakövetésen alapul. A társadalomnak az ezekhez a mintákhoz való hozzáállása dönti el azt, hogy kötött, szigorúan betartandó szabályokról, szabályszerűségekről beszélünk vagy csak általánosan ismert és elfogadott, de nem feltétlenül megkövetelt normákról. Ezek a minták a kulturális emlékezetben gyökereznek, és szorosan kötődnek az identitásokhoz.

Az anyagi kultúra tehát aktív résztvevője a társadalomnak, és a kollektív tudás ezen keresztül történő kifejezése túlmutat a tárgyak elsődleges jelentéstartalmán, metaforikus tartalmat adva azoknak.⁹² A tárgyak jelentésének Ian Hodder szerint három különböző típusa van: funkcionális, strukturális és tartalmi.⁹³ A tárgy egyik jelentése a világra gyakorolt hatásából fakad. Másrészt a tárgyaknak azért van jelentésük, mert részei egy kódnak, egy készletnek vagy struktúrának. Harmadikként a tárgyak jelentésének ideológiai tartalmát kell megemlíteni. A funkcionális jelentés a tárgy használatához kötött, a jelentés nem tetszőleges, egy tárgyat egy adott munka elvégzésére való alkalmassága jellemez. A strukturális jelentés szerint minden tárgy alkalmas a szerepének betöltésére, amíg helye van a kódrendszerben. A harmadik jelentéstípusban a tárgyhoz kötött változó ideológia és asszociációk tartalmazzák a jelentést. A tárgyak használatával ilyenformán képesek egyének és csoportok alakítani, befolyásolni környezetüket (4. kép).

Az ember alkotta dolgok készítésének folyamata aktív emberi tevékenység (*agency*), mely mögött igen komplex folyamatok állnak. Többféle definíció jelent meg az aktív tevékenységre vonatkozóan, melyek mind az egyén és a közösség szándékai és cselekedetei köré csoportosíthatók, ezekkel a körülöttük lévő világot kívánják befolyásolni.⁹⁴ Az *agency* az arra való képességként

értelmezhető, amellyel az emberek bizonyos szintű (ön)tudatossággal kialakítják és formálják a körülöttük lévő világot.⁹⁵ Ez lehet egyéni szintű és csoportszintű egyaránt, tehát például egy fazekas – közösség által befolyásolt – egyéni tevékenysége során hoz létre egy agyagtárgyat, míg egy temetkezés a közösség tevékenysége folytán létesül, alanya azonban – általában – egy ember.

Tárgyak és identitás

Ez a szándékosság a tárgyak készítése során hangsúlyosan jelen van. Érdemes végignézni, hogy egy tárgy elkészítésére irányuló szándékból milyen eseménysorozat vezet a végrehajtásig. Az egyik fontos pont olyan háttértudás birtoklása, amely alkalmassá teszi az ágenst a cselekedet végrehajtására. Az előzetes szándék egy tisztán szellemi folyamat, melyből gyakorlati szándék lesz, ez a gyakorlati cselekvést megelőző fázis. A gyakorlati cselekvés már magában foglal minden olyan háttértudást és -információt, melyet nem csak a technológiai ismeretek, hanem a gyakorlati és szimbolikus célok is befolyásolnak.⁹⁶ Az alkotás folyamata mögött meghúzódó kérdések szintén fontosak az értelmezési folyamatban. Miért készítették a tárgyakat vagy építményeket, és mi a jelentésük? Mennyi gondolati energiát fektettek a megtervezésbe? Miért éppen olyan tárgyat készítettek, amelyet? Milyen más lehetőségeik voltak, és miért éppen ezt a lehetőséget választották? Mi volt a jelentősége egy adott szokás fenntartásának vagy éppen megváltoztatásának?⁹⁷ A tárgyak készítésének folyamatával, az azzal kapcsolatos döntésekkel nem feltétlenül kellett tisztában lennie a közösség összes tagjának, annak azonban mindenki a tudatában volt, hogy mi az üzenet. Egy edényre vagy bármilyen eszközre, esetleg építményre ránézve a közösség tagjai láthatták, hogy ez „mi vagyunk”, ennek a tárgynak, a technológiájának, a formájának, a stílusának, a díszítése a „mi szokásaink” szerint készült.⁹⁸

Az ember alkotta dolgok tehát alkalmasak olyan információk megőrzésére és közvetítésére, melyekből identitásra lehet következtetni. Míg egyes esetekben elképzelhető a tudatosan az identitás kifejezésére készített vagy általa is befo-

⁹¹ VEIT-KIENLIN-KÜMMEL 2003; MÜLLER-SCHEEßEL 2006, 21.

⁹² TILLEY 1999; HODDER 1982; VEIT et al. 2003.

⁹³ HODDER 1987, 1–2; MÜLLER-SCHEEßEL 2006, 21–22. Természetesen nem csak a szűk értelemben vett tárgyak alkalmasak ilyenfajta kommunikációra, hanem épületek, tájelemek, természeti képződmények stb. is. FURHOLT 2012.

⁹⁴ DOBRES-ROBB 2000, 9–11.

⁹⁵ DOBRES-ROBB 2000, 10–11; GARDNER 2008, 95–108; STOCKHAMMER 2012, 90.

⁹⁶ MALAFOURIS 2008.

⁹⁷ GARDNER 2008, 95.

⁹⁸ SKIBO-SCHIFFER 2009, 7–8. Fel kell azonban hívni a figyelmet, hogy bizonyos esetekben a készítő, a megrendelő és a felhasználó egymással nem feltétlenül egybeeső identitását is tükrözheték a tárgyak, a készítő által megfogalmazott üzenet teljesen mást is jelenthetett a felhasználó számára.

4. kép. A 2006-os labdarúgó-világbajnokság döntőjének ikonikus jelenetén keresztül a tárgyak háromszintű jelentéstartalma könnyen bemutatható. A piros lap mint tárgy olyan fizikai paraméterekkel rendelkezik, melyek alapján könnyen hordozható és felmutatható, illetve jól látható (funkcionális jelentés). Része a játékvezetői készletnek – a síppal, sárga lappal, órával, megkülönböztető mezzel együtt –, amelynek együttes használata feljogosítja a bírót a saját szerepének betöltésére (strukturális jelentés). A kontextus, melyben az egész értelmezhető, maga a mérkőzés. Amint a bíró felmutatja a piros lapot – csak ebben az esetben nyeri el jelentését –, a tárgy és a hozzá kapcsolódó mozdulatsor rögtön egyértelművé teszi a résztvevők egymáshoz való viszonyát és a követendő – kötelező – viselkedési mintát, mely minden résztvevő számára egyértelműen ismert (ideológiai jelentés). (Kép forrása: http://images.usatoday.com/sports/soccer/_photos/2006-07-09-zidane2.jpg)

Fig. 4. The three-level meaning of artefacts can be illustrated by an iconic scene of the final of the 2006 Football World Cup. The red card, as an artefact, has physical parameters that make it easily portable and shown, and it is clearly visible (functional meaning). It is part of the referee's equipment – together with the whistle, the yellow card, the watch and the uniform – whose joint use authorises the referee to fulfil his own role (structural meaning). The context in which the scene can be interpreted is the soccer match itself. As soon as the referee holds up the red card – which only attains a meaning in this case – the artefact and the associated series of gestures and actions immediately conveys the relationship between the participants and the expected – compulsory – behavioural pattern, which is known to all participants (ideological meaning) (image source: http://images.usatoday.com/sports/soccer/_photos/2006-07-09-zidane2.jpg)

lyásolt tárgyak készítése, gyakoribb eset, hogy a már létező, rendelkezésre álló eszközkészletből, lehetőségek közül választanak ki és használnak fel elemeket az identitás kifejezésére.⁹⁹ Mivel a rendelkezésre álló eszközkészlet véges, így ugyanazon tárgyakat különböző csoportok teljesen eltérő jelentéstartalommal ruházhatják fel, különösen amennyiben azok egyedileg, nem mindenki által hozzáférhetőek.¹⁰⁰ Éppen ez adja a kulturális emlékezet és ezáltal a kontextus kiemelt fontosságát, melyben az identitás létrejön és kifejezésre kerül.

A régészeknek azonban kiemelten fontos annak tudatában lenniük, hogy az egykori jelentést csak az egykori kódrendszer, a kollektív emlékezet ismeretében lehet megfejteni. Ez viszont számos esetben nem áll rendelkezésre. Azonban a tárgyak és egyéb leletek előállításának, használatának mintázatait megfigyelve – ha a konkrét jelentést nem is, de – a szimbolikus jelentés körvonalait ki lehet következtetni.

Összegzés

Az identitással kapcsolatban felvetődhet a kérdés, hogy egy ennyire elvont, bonyolult, és számos esetben kizárólag a mentális térben létező jelenség vizsgálatának van-e egyáltalán létjogosultsága a gyakorlati régészetben. Az identitásrégészet tehát alapvetően az egykori emberek/közösségek által kialakított és kifejezett identitásokat vizsgálja, s ezzel az egykori szociális valóságot, a közösségek által kialakított csoportokat és a mögöttük meghúzódó társadalmi mintákat igyekszik rekonstruálni.

Való igaz, hogy identitásokat kutatni luxus,¹⁰¹ a legtöbb esetben vizsgálatuk összetett, a különböző identitástípusok néha kibogozhatatlanul összefonódnak. Például az életkor és a nem meghatározza, hogy milyen más identitásokhoz férünk hozzá, de ugyanígy a státusz vagy a vagyoni helyzet – speciális esetben akár a vallás is – meghatározhatja például az elérhető foglalkozásokat és viszont. Egy társadalom berendezkedése, kulturális vagy technológiai – ideértve természetesen az anyagi kultúrát – fejlettsége

⁹⁹ HÄRKE 1992.

¹⁰⁰ Az etiópiai daasanach törzs beépítette saját reprezentációjába az Oma folyón hidat verő munkásoktól nagy mennyiségben beszerezhető, azok számára értéktelen söröskupakokat. A törzs identitásának kifejezésére ezek különösen alkalmasnak bizonyultak, ugyanis a környező törzsek számára ezek korántsem olyan könnyen hozzáférhetőek. <http://ericlafforgue.com/wp-content/uploads/caps.pdf> (Hozzáférés: 2017. 03. 01.)

¹⁰¹ INSOLL 2007, 13.

szintén meghatározza a rendelkezésre álló identitáskészletet. A jelenséget a kutatás az összefonódás (*entanglement*) fogalmával írja le, melynek lényege, hogy minden mindennel összefügg, minden valamilyen szintű hatással van minderre.¹⁰²

Jó példa a probléma összetett mivoltára Siklósi Zsuzsannának a késő neolitikus temetkezéseken elvégzett elemzése. Vannak regionális és lokális gender- és életkor-specifikus elemei a temetkezési szokásoknak, és vannak olyan elemek, tárgytípusok, nyersanyagok, melyek a társadalmi egyenlőtlenségből adódó szociális különbségekhez kapcsolódnak.¹⁰³ A tanulmány egyik legnagyobb tanulsága az elért eredmények mellett mégis az, hogy bepillantást nyerhetünk a különböző közösségek egyes identitásformákat kifejező gyakorlatainak variabilitásába. Nem beszélhetünk szigorú szabályokról, hanem inkább hol szorosabb, hol lazább összefüggésekről, mintázatokról, melyeket közösségenként vagy akár egyénenként eltérő módon alkalmazhattak. Ugyanezt a mintabeli változatosságot vehetjük észre például a tiszapolgár-basatanyai rézkori temető elemzéseivel¹⁰⁴ és a kora és középső rézkori edényművességgel¹⁰⁵ kapcsolatban is.

Szintén különbség lehet abban, hogy egyes szabályok milyen gyorsan és milyen mértékben változtathatók. A régészet esetében különösen megfontolandó lehet figyelembe venni, hogy az egyének és/vagy csoportok máshogy viszonyulhatnak az újdonságokhoz. Nem lehetetlen, hogy a tipokronológia és az abszolút dátumok látszólagos ellentmondásai mögött számos alkalommal egyszerűen az a tény áll, hogy egyes közösségek hamarabb vettek át technológiai, stilisztikai vagy ideológiai újításokat, mint mások.¹⁰⁶

Véleményünk szerint a különböző szabályok vagy minták részletes vizsgálata vezethet az egy-

kori emberi viselkedés – például az identitások – megértéséhez, ezen keresztül pedig régészeti kérdések – például az identitásokhoz köthető tárgyak, tevékenységek, helyek stb. – megválaszolásához.

Az elmúlt két évtizedben a régészetben végbe ment természettudományos forradalom¹⁰⁷ – értve ezalatt elsősorban a különböző izotópos vizsgálatokat, melyek a migrációra és az életmódra (táplálkozásra) vonatkozó adatokat szolgáltatnak, valamint a történeti genetikát – következtében a kutatás olyan mélységű és minőségű, akár egyéni szintű adatok birtokába juthat, melyek korábban egyértelműen a régészeti kutatás lehetőségein kívül estek. A kis léptékű közösségeket, sőt néha egyéneket középpontjába állító természettudományos megközelítéssel – és az ebből kinövő bioszociális régészettel – párbeszédbe kezdeni elsősorban az identitásrégészet képes. A két kutatási irányzatra, szempontrendszerre az egymástól függetlenül, de egyaránt a legkisebb régészeti kontextusból (sír-háztartás-lelőhely), alulról építkező megközelítési mód jellemző, szemben a nagy ívű, univerzális modellek keresésével. A természettudományos vizsgálatok eredményei mögé a régészeti narratívát elsősorban a hasonló fókuszú identitásrégészet képes megadni.

Az identitások kutatása messze túlmutat a régészetten, ami lényegében csak bekapcsolódott ezek vizsgálatába átemelve a módszereket és magát a gondolkodásmódot más tudományágakból (szociológia, kulturális antropológia, pszichológia). Így részesévé vált egy széles társadalmi párbeszédnek, mely nem csak történeti kérdésekre, hanem a jelenkor s benne a villámgyorsan átalakuló társadalmi keretek miatt intenzíven változó identitások problémájára is képes reflektálni.¹⁰⁸

¹⁰² HODDER 2012.

¹⁰³ SIKLÓSI 2013, 172–185.

¹⁰⁴ MEISENHEIMER 1989; SOFAER DEREVENSKI 1997; CHAPMAN 2000.

¹⁰⁵ SZILÁGYI 2016.

¹⁰⁶ Ilyen kérdés lehet például a fémművesség vagy a kerék elterjedése, vagy akár különböző kerámiastílusok megjelenése.

¹⁰⁷ Az új természettudományos vizsgálatok régészetre gyakorolt hatásáról a vélemények – finoman szólva is – megoszlanak, de a kutatás abban egyetért, hogy a régészeti paradigma alapvetően megváltozik/megváltozott. KRISTIANSEN 2014.

¹⁰⁸ Itt szeretnénk megköszönni tanárainknak és kollégáinknak, Anders Alexandrának, Kalla Gábornak, Raczky Pálnak, Siklósi Zsuzsannának és Vida Tivadarnak a tanulmány elkészítése során nyújtott segítségüket, fontos észrevételeiket és hasznos tanácsaikat.

IRODALOM

- ADOLPHS, RALPH
2009 The Social Brain: Neural Basis of Social Knowledge. *Annual Review of Psychology* (Palo Alto) 60, 693–716.
- AMUNDSEN-MEYER, LINDSAY-ENGEL, NICOLE-PICKERING, SEAN
2011 Identity Crisis: Archaeological Perspectives on Social Identity. Proceedings of the 42nd (2010) Annual Chacmool Archaeology Conference, University of Calgary, Alberta. Calgary.
- ANDERS ALEXANDRA-RACZKY PÁL
2013 Háztartások és települési egység viszonya Polgár-Csőszhalom késő neolitikus lelőhelyén (The relation between households and settlement units at the Late Neolithic settlement of Polgár-Csőszhalom). *Ősrégészeti Levelek* (Budapest) 13, 78–101.
- ASSMANN, JAN
1995 Collective Memory and Cultural Identity. *New German Critique* (Durham: Duke University Press) 65, 125–133.
- BARBIERA, IRENE
2005 Changing Lands in Changing Memories. Migration and Identity during the Lombard Invasions. Firenze.
- BAXTER, JANE ÉVA
2005 The Archaeology of Childhood. Children, Gender and Material Culture. Walnut Creek.
- BIERBRAUER, VOLKER
1998 Romanen im fränkischen Siedelgebiet. In: Die Franken, Wegbereiter Europas. Vor 1500 Jahren: König Chlodwig und seine Erben. Katalog-Handbuch. Mainz, 110–120.
2004 Die Keszthely-Kultur und die romanische Kontinuität in Westungarn (5.-8. Jahrhundert). Neue Überlegungen zu einem alten Problem. In: Seibert, Hubertus-Thoma, Gertrud Von Sachsen bis Jerusalem. Menschen und Institutionen im Wandel der Zeit. Festschrift für Wolfgang Giese zum 65. Geburtstag. München, 51–72.
- BRATHER, SEBASTIAN
2004 Ethnische Interpretationen in der frühgeschichtlichen Archäologie. Geschichte, Grundlagen und Alternativen. Reallexikon der Germanischen Altertumskunde, Ergänzungsband 42. Berlin, New York.
2005 Symbole und Identitäten: Spätantike und frühmittelalterliche „Rangabzeichen“ als Widerspiegelung von Gruppenzugehörigkeiten und -abgrenzungen? In: Kinlien, Tobia L. (Hrsg.): Die Dinge als Zeichen. Kulturelles Wissen und materielle Kultur. Internationale Fachtagung an der Johann Wolfgang Goethe Universität, Frankfurt am Main, 3–5 April 2003. Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie. Bonn, 433–450.
2007 Von der „Tracht“ zur „Kleidung“. Neue Fragestellungen und Konzepte in der Archäologie des Mittelalters. *Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters* (Bonn) 35, 185–206.
- BRENNER, ELMA
2015 Leprosy and Charity in Medieval Rouen. Woodbridge.
- BURMEISTER, STEFAN-MÜLLER-SCHEEßEL, NILS
2006 Soziale Gruppen – Kulturelle Grenzen. Die Interpretation sozialer Identitäten in der Prähistorischen Archäologie. Tübinger Archäologische Taschenbücher Band 5. Münster/New York/München/Berlin, 9–38.
- CASELLA, ELEANOR-FOWLER, CHRIS
2005 Beyond Identification. An Introduction. In: Casella, E. C.–Fowler, C. (eds): The Archaeology of Plural and Changing Identities. Beyond Identification. New York, 1–10.
- CHAPMAN, JOHN
2000 Tensions at Funerals. Micro-tradition Analysis in Later Hungarian Prehistory. *Archeolingua Series Minor* 14. Budapest.
- CLARK, BONNIE J.–WILKIE, LAURIE A.
2006 The Prism of Self: Gender and Personhood. In: Nelson, S. M. (ed.): Handbook of Gender in Archaeology. Lanham–New York–Toronto–Oxford, 333–364.
- DAVIDOVIC, ANTONIA
2006 Identität – ein unscharfer Begriff. Identitätsdiskurse in den Gegenwartsbezogenen Humanwissenschaften. In: Burmeister, S.–Müller Scheeßel, N. (Hrsg.): Soziale Gruppen – Kulturelle Grenzen. Die Interpretation sozialer Identitäten in der Prähistorischen Archäologie. Tübinger Archäologische Taschenbücher (herausgegeben von M. K. H. Eggert und U. Veit) Band 5. Münster/New York/München/Berlin, 39–58.
- DIAMOND, JARED
2012 The World until Yesterday. What can we learn from traditional societies. London.

- DÍAZ-ANDREU, MARGARITA
2005 The Archaeology of Identity. Approaches to gender, age, status, ethnicity and religion. London-New York.
- DÍAZ-ANDREU, MARGARITA-LUCY, SAM
2005 Introduction. In: Díaz-Andreu, M.-Lucy, S.-Babić, S.-Edwards, D. N. (eds): The Archaeology of Identity. Approaches to gender, age, status, ethnicity and religion. London-New York, 1-12.
- DUNBAR, ROBIN I. M.
2009 The Social Brain Hypothesis and its Implications for Social Evolution. *Annals of Human Biology* 36 (5), 562-572.
- DOBRES, MARCIA-ANNE-ROBB, JOHN
2000a Agency in Archaeology. London.
2000b Agency in Archaeology: Paradigm or Platitude? In: Dobres, M.-A.-Robb, J. (eds): Agency in Archaeology. London.
- ESTRADA, GABRIEL S.
2011 Two Spirits, Nádleeh, and LGBTQ2 Navajo Gaze. *American Indian Culture and Research Journal* (Los Angeles), 167-190.
- FÁBIÁN SZILVIA
2013 A badeni kultúra településtörténete a dél-balatoni régióban az újabb kutatási eredmények alapján. PhD-disszertáció, kézirat, Budapest.
- FEHR, HUBER
2010 Germanen und Romanen im Merowingerreich. Frühgeschichtliche Archäologie zwischen Wissenschaft und Zeitgeschehen. *Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* 68. Berlin, New York.
- FOWLER, CHRIS
2004 The Archaeology of Personhood. An Anthropological Approach. London-New York.
- FURHOLT, MARTIN
2012 Monuments and Durable Landscapes in the Neolithic of Southern Scandinavia and Northern Central Europe. In: Furholt, M.-Hinz, M.-Mischka, D. (eds): "As time goes by?" Monumentality, Landscape and the Temporal Perspective. Proceedings of the International Workshop "Socio-Environmental Dynamics over the Last 12,000 Years: The Creation of Landscapes II. (14th-18th March 2011)" in Kiel. Volume II. Bonn, 115-132.
- FURHOLT, MARTIN-LUCY, SAM-BABIĆ, STASA-EDWARDS, DAVID N.
2014 What is funnel beaker? Persistent troubles with an inconsistent concept. In: Furholt M.-Hinz, M.-Mischka, D.-Noble, G.-Olausson, D (eds): Landscapes, Histories and Societies in the Northern European Neolithic. Frühe Monumentalität und soziale Differenzierung. Bonn, 17-26.
- GARDNER, ANDREW
2008 Agency. In: Bentley, R.-Maschner, H.-Chippindale, C. (eds): Handbook of Archaeological Theories. Lanham, 95-108.
2011 Paradox and Praxis in the Archaeology of Identity. In: Amundsen-Meyer, L.-Engel, N.-Pickering, S. (eds): Identity Crisis: Archaeological Perspectives on Social Identity. Proceedings of the 42nd (2010) Annual Chacmool Archaeology Conference, University of Calgary, Alberta. Calgary.
- GEARY, PATRICK J.
1983 Ethnic Identity as a Situational Construct in the Early Middle Ages. *Mitteilungen der anthropologischen Gesellschaft in Wien* (Wien) 113, 15-26.
- VAN GENNEP, ARNOLD
1960 The Rites of Passage. Chicago.
- GORI, MAJA - IVANOVA, MARIA
2017 Balkan Dialogues. Negotiating Identity between Prehistory and the Present. Milton Park, Abingdon, Oxon-New York.
- PARKINSON, WILLIAM A.-GYUCHA ATTILA
2007 A késő neolitikum-kora rézkor átmeneti időszakának társadalomszerkezeti változásai az Alföldön. Rekonstrukciós kísérlet. Die Veränderungen in der Gesellschaftsstruktur der Übergangsperiode vom Spätneolithikum zur frühen Kupferzeit. *Archaeologiai Értesítő* (Budapest) 132, 37-81.
- HALSALL, GUY
1998 Social Identities and Social Relationships in Early Merovingian Gaul. In: Wood, I. (ed.): Franks and Alamanni in the Merovingian Period: an Ethnographic Perspective. Republic of San Marino, 141-165.
- HARDT, MATTHIAS-HEINRICH-TAMÁSKA, ORSOLYA
2013 Macht des Goldes, Gold der Macht. Herrschaft- und Jenseitsrepräsentation zwischen Antike und Frühmittelalter im mittleren Donauraum. Akten des 23. Internationalen Symposiums der Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im mittleren Donauraum, Tengelic, 16-19.11.2011. *Forschungen zur Spätantike und Mittelalter* 2. Weinstadt.

HÄRKE, HEINRICH

- 1989 Die anglo-amerikanische Diskussion zur Gräberanalyse. *Archäologisches Korrespondenzblatt* (Mainz) 19, 185–194.
- 1992 *Changing Symbols in a Changing Society: the Anglo-Saxon Weapon Burial Rite in the Seventh Century*. In: Carver, M. O. H. (ed.): *The Age of Sutton Hoo*. Woodbridge, 149–165.

HINZ, MARTIN

- 2012 Analyse frühbronzezeitlicher Identitätsebenen mittels multivarianter Statistik. In: Hiske, I.–Horejs, B. (Hrsg.) *Bronzezeitliche Identitäten und Objekte. Beiträge aus den Sitzungen der AG Bronzezeit auf der 80. Tagung des WSVA in Nürnberg 2010 und dem 7. Deutschen Archäologiekongress in Bremen 2011*. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 221. Bonn.

HODDER, IAN

- 1982 *Symbols in Action: Ethnoarchaeological Studies of Material Culture*. Cambridge.
- 1987 *The Contextual Analysis of Symbolic Meanings*. In: Hodder, I. (ed.): *The Archaeology of Contextual Meanings*. Cambridge, 1–10.
- 2012 *Entangled. An Archaeology of the Relationships between Humans and Things*. Chicester.

INSOLL, TIMOTHY

- 2007 *The Archaeology of Identities. A reader*. Oxon.

JONES, ANDREW

- 2007 *Memory and Material Culture*. Cambridge.

JONES, SIÁN

- 1994 *The Archaeology of Ethnicity: Constructing identities in past and present*. London.

KALLA GÁBOR

- 2013 A háztartások régészete mint kutatási probléma. *Ősrégészeti Levelek* (Budapest) 13 (2011) 9–36.

KILIAN-DIRLMEIER, EMMA-EGG, MARCUS

- 1999 *Eliten in der Bronzezeit. Ergebnisse zweier Kolloquien in Mainz und Athen*. Monographien 43/2. Mainz, Bonn.

KINTIGH, KEITH W.–ALTSCHUL, JEFFERY H.–BEAUDRY, MARY C.–DRENNAN, ROBERT D.–KINZIG, ANN-KOHLER, TIMOTHY A.–LIMP, W. FRIEDRICH-MASCHNER, HERBERT D. G.–MICHENER, WILLIAM K.–PAUKETAT, TIMOTHY R.–PEREGRINE, PETER-SABLOFF, JEREMY A.–WILKINSON, TONY J.–WRIGHT, HENRY T.–ZEDER, MELINDA A.

- 2014 *Grand Challenges for Archaeology. Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America* Vol. 111. No. 3, 879–899.

KONCZ ISTVÁN

- 2017 A langobard kori társadalom változásai az 5–7. században a Cseh-medencétől Itáliáig. (The change of Langobard period social organisation during the 5–7th centuries from Bohemia and Pannonia to Italy). Doktori disszertáció, kézirat, ELTE, Budapest.

KONDÉ ZSÓFIA

- IN PREP. Az avar kor háztartás-régészeti kutatása a Mezőföldön az edényművesség tükrében. (The investigation of Avar period household and pottery production in the Mezőföld region). Készülő doktori disszertáció, ELTE.

KRISTIANSEN, KRISTIAN

- 2014 *Towards a New Paradigm? The Third Science Revolution and its Possible Consequences in Archaeology. Current Swedish Archaeology* (Stockholm) 22, 11–71.

LAMOTTA, VINCE M.–SCHIFFER, MICHAEL B.

- 2001 *Behavioral Archaeology: toward a New Synthesis*. In: Hodder, I. (ed.): *Archaeological Theory Today*. Cambridge, 14–64.

LANGLEY, MICHELLE C.

- 2015 *Symbolic Material Culture in Human Evolution: Use in Prehistory, Appearance in the Archaeological Record and Taphonomy*. In: Putová, B.–Soukup, V. (eds): *The Genesis of Creativity and the Origin of the Human Mind*. Chicago, 57–75.

LINTON, RALPH

- 1965 *The Study of a Man: An Introduction*. New Jersey (második kiadás; első kiadás: 1936).

LUCY, SAM

- 2005 *Ethnic and Cultural Identities*. In: Díaz-Andreu, M.–Lucy, S.–Babić, S.–Edwards, D. N. (eds): *The Archaeology of Identity. Approaches to Gender, Age, Status, Ethnicity and Religion*. London–New York, 86–109.

MALAFOURIS, LAMBROS

- 2008 *At the Potter's Wheel: an Argument for Material Agency*. In: Knappett, C.–Malafouris, M.: *Material Agency. Towards a Non-anthropometric Approach*. New York, 19–36.

MASLOW, ABRAHAM H.

- 1943 *A Theory of Human Motivation*. *Psychological Review* 50, 370–396.

- MEDICINE, BEATRICE
2002 Directions in Gender Research in American Indian Societies: Two Spirits and Other Categories. Online Readings in Psychology and Culture. Unit 3. Hozzáférés: <http://scholarworks.gvsu.edu/orpc/vol3/iss1/2> (2017. 05. 08.)
- MEISENHEIMER, MARITA
1989 Das Totenritual, geprägt durch Jenseitsvorstellungen und Gesellschaftsrealität. Theorie des Totenrituals eines kupferzeitlichen Friedhofs zu Tiszapolgár-Basatanya (Ungarn). *British Archaeological Reports-International Series 475*. Oxford.
- MESKELL, LYNN
2007 Archaeologies of identity. In: Insoll, T. (ed.): *The Archaeology of Identities. A Reader*. London-New York, 23–43.
- MÜLLER-SCHEEßEL, NILS
2006 Einführung: Die Identifizierung sozialer Gruppen. Die Erkenntnismöglichkeiten der Prähistorischen Archäologie auf dem Prüfstand. In: Burmeister, S.–Müller Scheeßel, N. (Hrsg.): *Soziale Gruppen – Kulturelle Grenzen. Die Interpretation sozialer Identitäten in der Prähistorischen Archäologie*. Tübinger Archäologische Taschenbücher Band 5. Münster-New York-München-Berlin, 9–38.
- NELSON, SARAH MILLEDGE
2006 Introduction: Archaeological Perspectives on Gender. In: Nelson, S. M. (ed.): *Handbook of Gender in Archaeology*. Lanham–New York–Toronto–Oxford, 1–30.
- PESCH, ALEXANDRA-BLANKENFELDT, RUTH
2011 Goldsmith Mysteries – Archaeological, Pictorial and Documentary Evidence from the 1st Millennium AD in Northern Europe. Kiel–Hamburg.
- POHL, WALTER
2010 Archaeology of Identity: Introduction. In: Pohl, W.–Mehhofer, M. (eds): *Archaeology of Identity – Archäologie der Identität. Forschungen zur Geschichte des Mittelalters 17*. Wien, 9–24.
- RÁCZ, ZSÓFIA
2014 Die Goldschmiedegräber der Awarenzeit. Monographien der Römisch-Germanischen Zentralmuseums 116. Mainz.
- RACZKY, PÁL-ANDERS, ALEXANDRA-SEBÖK, KATALIN-CSIPPÁN, PÉTER-TÓTH, ZSUZSANNA
2015 The Times of Polgár-Csőszhalom. Chronologies of Human Activities in a Late Neolithic Settlement in Northeastern Hungary. In: Hansen, S.–Raczky, P.–Anders, A.–Reingruber, A. (eds): *Neolithic and Copper Age between the Carpathians and the Aegean Sea. Chronologies and Technologies from the 6th to the 4th Millennium BCE; International Workshop Budapest 2012*. *Archäologie in Eurasien 31*. Bonn.
- REINHOLD, SABINE
2012 Zur Konstruktion von Identität in der Bronzezeit Kauasiens. In: Hiske, I.–Horejs, B. (Hrsg.): *Bronzezeitliche Identitäten und Objekte. Beiträge aus den Sitzungen der AG Bronzezeit auf der 80. Tagung des WSWA in Nürnberg 2010 und dem 7. Deutschen Archäologiekongress in Bremen 2011*. *Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 221*. Bonn.
- RENFREW, COLIN
1998 Mind and Matter: Cognitive Archaeology and External Symbolic Storage. In: Renfrew, C.–Scarre, C.: *Cognition and Material Culture: The Archaeology of Symbolic Storage*. Cambridge, 1–6.
- RICHARDS, JULIAN D.
1982 Anglo-Saxon Symbolism. In: Carver, M. O. H. (ed.): *The Age of Sutton Hoo*. Woodbridge, 131–148.
- ROBERTS, CHRISTOPHER M.
2011 Practical Identities: on the Relationship between Iconography and Group Identity. In: Amundsen-Meyer, L.–Engel, N.–Pickering, S.: *Identity Crisis: Archaeological Perspectives on Social Identity. Proceedings of the 42nd (2010) Annual Chacmool Archaeology Conference, University of Calgary, Alberta*. Calgary, 86–95.
- RUSSELL, LYNETTE
2005 “Either, or, Neither nor”. Resisting the Production of Gender, Race and Class Dichotomies in the Pre-colonial Period. In: Casella, E. C.–Fowler, C. (eds): *The Archaeology of Plural and Changing Identities. Beyond Identification*. New York, 33–53.
- SCHMIDT, ROBERT A.
2005 The Contribution of Gender to Personal Identity in the Southern Scandinavian Mesolithic. In: Casella, E. C.–Fowler, C. (eds): *The Archaeology of Plural and Changing Identities. Beyond Identification*. New York, 79–108.
- SIEGMUND, FRANK
2000 Alemannen und Franken. Walter de Gruyter: Berlin, New York.
- SIKLÓSI ZSUZSANNA
2004 Prestige goods in the Neolithic of the Carpathian Basin. Material Manifestations of Social Differentiation. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae (Budapest) 55*, 1–62.

- 2006 A régészeti kultúra fogalmának változásai és az etnikai identitás azonosítása az ősrégészeti kutatásokban. *Korall* (Budapest) 7/24–25, 73–88.
- 2013 *Traces of Social Inequality during the Late Neolithic in the Eastern Carpathian Basin*. *Dissertationes Pannonicae ex Instituto Archaeologico Universitatis de Rolando Eötvös Nominatae Ser. IV. Vol. 3*. Budapest.
- SIKLÓSI ZSUZSANNA–SZILÁGYI MÁRTON
- 2017 Módszertani, interpretációs kérdések az alföldi rézkori radiokarbon keltezése kapcsán. *Tisicum* (Szolnok), in press.
- SKIBO, JAMES M.–SCHIFFER, MICHAEL B.
- 2001 *Understanding Artifact Variability and Change: A Behavioral Framework*. In: Schiffer, Michael B. (ed.): *Anthropological Perspectives in Technology*. Albuquerque, 139–149.
- 2009 *People and Things. A Behavioral Approach to Material Culture*. New York.
- SOFAER, JOANNA
- 2011 *Engendering Children, Engendering Archaeology*. In: Insoll, T. (ed.): *The Archaeology of Identities. A Reader*. London–New York, 87–96.
- SOFAER DEREVENSKI, JOANNA
- 2000 *Children and Material Culture*. London.
- 1997 *Age and Gender at the Site of Tiszapolgár-Basatanya, Hungary*. *Antiquity. A Quarterly Review of Archaeology* 71/274, 875–890.
- SOÓS ESZTER
- 2016 *A Hernád-völgy településtörténete a Kr. u. 1–4/5. században*. PhD-disszertáció, kézirat. Budapest.
- SOUVATZI, STELLA G.
- 2008 *A Social Archaeology of Households in Neolithic Greece. An Anthropological Approach*. Cambridge.
- STOCKHAMMER, PHILIPP W.
- 2012 *Entangled Pottery: Phenomena of Appropriation in the Late Bronze Age Eastern Mediterranean*. In: Maran, J.–Stockhammer, P. W. (eds): *Materiality and Social Practice. Transformative Capacities of Intercultural Encounters*. Oxford, 89–103.
- SZILÁGYI MÁRTON
- 2015 *Kora rézkori településszerkezet a Közép-Tisza-vidéken*. PhD-disszertáció, kézirat. Budapest.
- 2016 *Early Copper Age settlement patterns in the Middle Tisza Region*. *Dissertationes Archaeologicae ex Instituto Archaeologico Universitatis de Rolando Eötvös Nominatae*. Budapest, in press.
- TÁNCZOS VILMOS
- 2011 „Hát mondja meg kend, hogy én mi vagyok!” A csángó nyelvi identitás tényezői: helyzetjelentés a 2011-es népszámlálás kapcsán. In: Tánczos V.: *Madáryelven. A moldvai csángók nyelvéről*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 253–284.
- TER HAAR ROMENY, BAS
- 2012 *Ethnicity, Ethnogenesis and the Identity of Syriac Orthodox Christians*. In: Pohl, W. et al. (eds): *Visions of Community in the Post-Roman World. The West, Byzantium and the Islamic World*, 300–1100. Farnham, 183–204.
- TILLEY, CHRISTOPHER
- 1999 *Metaphor and Material Culture*. Oxford–Malden 1999.
- VEIT, ULRICH–KIENLIN, TOBIAS L.–KÜMMEL, CHRISTOPH
- 2003 *Spuren und Botschaften: Interpretationen materieller Kultur. Bilanz und Perspektiven*. In: Veit, U.–Kienlin, T.–Kümmel, C.–Schmidt, S. (Hrsg.): *Spuren und Botschaften: Interpretationen materieller Kultur*. Tübinger Archäologische Taschenbücher 4. Münster, 545–558.
- WILK, RICHARD R.–RATHJE, WILLIAM L.
- 1982 *Household archaeology*. *American Behavioral Scientist* (Beverly Hills) 25/6, 617–639.
- ZEEB-LANZ, ANDREA
- 2006 *Überlegungen zu Sozialaspekten keramischer Gruppen. Beispiele aus dem Neolithikum Südwestdeutschlands*. In: Burmeister, S.–Müller-Scheeßel, N. (Hrsg.): *Soziale Gruppen – Kulturelle Grenzen. Die Interpretation sozialer Identitäten in der Prähistorischen Archäologie*. Tübinger Archäologische Taschenbücher Band 5. Münster–New York–München–Berlin, 81–102.

THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE ARCHAEOLOGY OF IDENTITY

ISTVÁN KONCZ–MÁRTON SZILÁGYI

While the existence of identity seems self-evident, it is a phenomenon that eludes a precise definition. We too encounter various forms of identity in our lives, which can be barely described, even though their existence is undeniable. It is reasonable to raise the question of whether the study of identity – a complex concept with psychological, philosophical and social dimensions – in an archaeological context is relevant at all, and if so, to what extent.

Even though discussions of certain issues of the archaeology of identity have attained prominence in Hungarian archaeological literature, no comprehensive study on one of the most popular research directions has yet been published in Hungarian, and thus one of the goals of this paper is to provide a broad outline of the main research agendas in the archaeology of identity as well as of its potentials and limitations, and to present identity as a legitimate archaeological phenomenon.

Identity and society

The statuses and roles that determine the individual's linkages to various communities and other individuals, the relationships between them, how they behave in certain situations are known as identities, and they essentially determine the individual's place in the world. The primary mainspring in the development of identities is that all individuals seek friends, partners and groups whose qualities, attitudes, values and behaviour they feel close to their own or among whom they can assert themselves. Owing to the similarities between them, these groups are linked by particular traits which, at the same time, distinguish them from other groups.

On the one hand, while identity can be freely chosen, it is nonetheless influenced by external factors; on the other hand, identity is constant, while continually and dynamically shifting in time and space. It can be freely chosen since the individual can freely select the identity he professes, but this choice is nevertheless constrained by many factors such as social norms, or physical, biological or even environmental conditions. The dynamic shift in identities is generally a response to social, cultural, technological or other changes in order to ensure and maintain social stability.

An individual can have many, perhaps even seemingly irreconcilable or wholly contradictory identities during his lifetime (*Fig. 1*). Each identity is a situational construct, essentially the sum of the individual's rights, obligations and choices. The role is the expression of this situational construct in behaviour and outward trappings that changes according to the situation itself and the participants of a particular situation.

The individual's role in a particular situation is essentially determined with whom he interacts and when, where and how the relationship is forged. The relation between the same individuals can change radically in dif-

ferent situations. Even greater differences can be noted if the relationship between an individual and different persons is examined: for example, the individual can simultaneously be a friend, a boss, a parent, a child, etc. Thus, every identity is determined by a particular situation, and different identities are situation-dependent (*Fig. 2*).

Every active individual has the option of moulding or changing his identity since the boundaries between different categories are fluid, even if to different extents. The option of deliberate change is present in most identity types, even in the case of biologically more determined identity forms based on sex and age.

Forms and categories of identity studied in archaeology

The formation and experiencing of identity can occur in two dimensions: on the individual and on the group level – or, more precisely, some identities are expressed more on the personal level, while others on the group level.

While group identities express comparisons with others, a sense of belonging to a group or, conversely, separation from a group, personal identity is the expression of our own unity and existence; however, exactly because of the nature of identity, namely that it is expressed through interactions and can only be understood in specific contexts, it cannot be independent of the community or environment in which the individual lives. Personal identity essentially reflects on social reality and is defined as personhood in most studies. However, most of the personal identities that can be archaeologically studied are how the individual experiences group identities and the way in which the individual internalises and uses the norms and dictates of his group identities.

Identities can be further grouped according to the impact we have on them: whether we decide to select them or whether we acquire them through a particular constellation of circumstances over which we have less or no control at all. There is no sharp boundary between the two groups – they can be conceptualised as the two ends of a scale on which the position of identities is strongly determined by society and the social milieu. The best examples of pre-determined or imperative identities can be cited from biologically determined identities, while social identities are generally believed to entail more freedom of choice.

Biological identity is principally based on bodily traits, for example race, skin colour and sex (or more appropriately gender), which could play a fundamental role in group formation. Mention must also be made of age, which again often involves a changing identity independent of personal decisions, which can have an impact on all aspects of life – suffice it here to point out coming of age. Age is a good example of the immensely strong impact of social norms since while lived life is an objective fact, the identity attached to age by the community moves along an extremely wide scale indeed.

Another group of identities is linked to social organisation and social reality. We can speak of the prominent role of prestige in relation to particular individuals mostly in the case of prehistoric societies. Studies on the elite are one of the focal themes in the archaeology of prehistoric and historic periods. In the case of the latter, the determination of social rank often involves the need for the archaeological identification of known legal/social categories (noble, free, semi-free, servant, etc.).

Occupation is another identity linked to social organisation, for which smiths and goldsmiths who were identified on the basis of the tools deposited in their graves provide the best archaeological examples. These graves often contain the burials of individuals interred with a rich array of grave goods and weapons, who were probably influential members of their community or perhaps even members of the local elite. The interpretation of the tools deposited in the burials is a thorny issue: can we conclusively determine whether these were genuine metalworking tools or were they symbolic tokens of power?

The interpretation of weapon burials is similarly problematic as interments suggesting the deceased's occupation: weapons could have been deposited as part of a fighting man's equipment and tools, but given their function as implements suitable for extinguishing or protecting human lives, they could equally well represent the tools of exercising power and thus be symbols of power.

Issues relating to archaeological culture and, by extension, to ethnic identity are among the currently most frequently studied and most hotly debated issues in prehistoric and Early Medieval archaeology. Countless critical studies have been devoted to the problems in identifying and distinguishing archaeological cultures or ethnic groups, with one key issue being whether these can be identified in the archaeological record at all, and if so, how, and perhaps even more importantly, how reliably. It is not our intention to review the lengthy debates over archaeological cultures and ethnic groups; however, it must be noted that one outcome of these discussions is represented by the efforts to identify social units with a genuine, group-level self-image in the archaeology of prehistoric and historic periods.

The issue of kinship illustrates the intricate relationship between the biological and social dimension in the formation of identity since the family, the smallest social unit, is a perfect mix of relations forged by blood (biological) ties and social norms. Although blood ties are of outstanding importance regarding the family, it is perhaps more prudent to regard it as a kind of hub that people are able to connect to in very different ways (economically, socially, legally, etc.). Kinship is a major foundation of identity in units larger than the family (extended family, tribe, etc.), although with the rise in the number of group members, genuine kinship relations play a less prominent role.

The expression of identities

Given that primary role of identities is to denote the individual's place in the community, it is vital that the com-

munity be aware of, recognise and acknowledge these. In other words, identities have to be shown and seen: groups whose members do not know each other personally need a cultural toolkit that can include gestures and behavioural forms as well as certain elements of material culture that are visible in the archaeological record. The deliberate presentation of – the differences between – identities can be regarded as representation, an attitude (*habitus*) that expresses the identities and roles, which determine a community's behaviour and structure. It has a well-defined and recognisable set of symbols, which, however, cannot be interpreted in themselves, but only in the context in which they evolved.

The recognition and understanding of identities – and of the cultural toolkits employed for their representation – calls for a background knowledge that assumes a familiarity with the social organisation and the norms governing it. This knowledge is cultural memory, or collective memory, which enables the individual and the group to understand the social system. Collective memory is thus an intellectual background for storing and transmitting a community's knowledge, and a familiarity with it is an important pillar of self-conceptualisation. Language is merely one tool for transmitting cultural memory – as a matter of fact, any means of communication, whether mimicry, gestures, series of motions, visual signs, artefacts and the like, is suitable for this purpose. In every case, a sufficient knowledge of the signs and symbols is the key to success in communication (*Fig. 3*).

In the broader sense, material culture as an embodiment of external symbolic knowledge acts as a repository for cultural memory. In this way, information is stored and transmitted in artefacts, tools and implements, buildings, various locations, etc. Material culture is thus an active agent in society and the expression of collective knowledge, though it transcends the primary meaning of artefacts, vesting them with a metaphoric content. By using artefacts, individuals and groups are capable of moulding and influencing their environment (*Fig. 4*).

The process of manufacturing things is a dynamic human activity (agency), behind which are highly complex processes. Agency can be conceptualised as the capability whereby humans create and mould the world around them with a certain measure of (self-)assertiveness. This assertiveness is particularly pronounced during the manufacturing of artefacts. Thus, things created by humans are capable of preserving and transmitting information referring to identity. Since the available range of artefacts is finite, the same artefacts can be vested with different meanings by different groups, especially in the case of unique pieces that are not readily accessible to all. This, then, is what vests cultural memory and its context in which identity is created and expressed with outstanding importance.

Conclusion

When speaking of identity, it is often raised whether the study of such an abstract and intricate phenomenon that often only exists in the mental realm has any *raison d'être*

in practical archaeology. The archaeology of identity is the study of identities constructed and expressed by former individuals/communities, and thus ultimately seeks to reconstruct the one-time social reality, the groups forged by communities and the social patterns behind them.

A society's organisation, its level of cultural and technological development – including its material culture – also determines the available sets of identities. This phenomenon is described as entanglement, in other words, everything is interlinked and everything affects everything else to some extent.

One excellent illustration of the complexity of this issue is Zsuzsanna Siklósi's analysis of Late Neolithic cemeteries, offering an insight into the variability of how different identities were expressed by different communities. We cannot speak of strict rules, but rather of sometimes closer, sometime looser interrelations and patterns that were applied variously on the community or even the individual level.

In our view, a detailed study of various norms and patterns can lead to a better understanding of former human behaviour – such as identities – and through them to an answer to various archaeological questions such as the artefacts, activities, locations, etc. that can be associated with identity.

In the wake of the revolution of the use of natural sciences in archaeology during the past two decades, we now have access to data, including information on particular individuals, in a quality and depth that were previously beyond the potentials of archaeological research. The archaeology of identity is capable to maintain a dialogue with natural sciences that – and with bio-social archaeology that grew out of it – focuses on the individual and small-scale communities. Quite independently of each other, the two research directions and their agendas are characterised by a bottom-up approach, namely by building on the smallest archaeological contexts (burial – household – site) instead of constructing sweeping, universal models. Thus, it is the archaeology of identity with its similar priorities that can fit natural science analyses and their results into a coherent archaeological narrative.

Studies on identities thus point beyond the discipline of archaeology, which has become engaged in this field of research and has adopted its analytical techniques and approach from other disciplines (sociology, cultural anthropology, psychology). It has thus become part of a larger social discourse that is capable of reflecting not only on various issues of the historical past, but also on our own age, including the rapidly changing and shifting identities amidst the swift transformation of the social framework.